

Armin Mikos v. Rohrscheidt

armin@turystykakulturowa.org

Gnieźnieńska Szkoła Wyższa Milenium, KulTour.pl Poznań

Przedmiot interpretacji dziedzictwa we współczesnej turystyce kulturowej – główne typy interpretowanych zasobów i wiodące treści

Słowa kluczowe: dziedzictwo, interpretacja dziedzictwa, turystyka kulturowa, zarządzanie turystyką.

Abstrakt

Opracowanie ma charakter przeglądowy i systematyczny. Jest ono adresowane do osób realizujących zadania powiązane z interpretacją dziedzictwa w kontekście turystyki: opracowujących programy wycieczek kulturowych i pobytów tematycznych, zarządzających tematyzowanymi na dziedzictwo systemami eksploatacji turystycznej, jak szlaki, trasy tematyczne, systemy lojalnościowe i aplikacje oraz do samych interpretatorów. Celem Autora jest prezentacja tematycznych obszarów współczesnej interpretacji oraz wymiarów i rodzajów świadectw dziedzictwa, które tworzą ich przedmiot w kontekście współczesnych potrzeb programów turystyki kulturowej i ich uczestników. Zostają one szerzej opisane w odniesieniu do tworzących ich konteksty oraz organizacyjne ramy programów udostępniania i popularyzacji dziedzictwa, programów edukacyjnych oraz produktów turystyki kulturowej, wraz ze wskazaniem konkretnych przykładów.

Wprowadzenie: turystyczny kontekst i turystyczne „pożytki” z interpretacji dziedzictwa

Celem zdefiniowania przedmiotu niniejszej analizy interpretację dziedzictwa określimy jako „działanie ukierunkowane na jego wielowymiarowy przekaz, doświadczenie przez uczestników i jego społeczne wykorzystanie.” W jego ramach „z pomocą bezpośredniej konfrontacji z jego materialnymi i niematerialnymi świadectwami, ich profesjonalnej, kontekstowej prezentacji, animacji i zaangażowania uczestników usiłuje ona ułatwić jego osobiste odczytanie i zrozumienie oraz zainspirować ich do refleksji nad nim, przyjęcia postaw służących jego ochronie oraz do jego wykorzystania jako integralnego komponentu uczestniczenia jednostki w kulturze i tworzenia własnego kapitału kulturowego oraz społecznego [zob. Mikos v. Rohrscheidt 2019, s. 7]. W tak zarysowanym kontekście turystyczna interpretacja dziedzictwa jest jedną z postaci wyżej opisanego działania adresowaną (specjalnie) do uczestników aktywności turystycznych podczas ich trwania i zakładającą ich mniej lub bardziej aktywny udział.

Turystykę dziedzictwa (*heritage tourism*), ze względu na jej antyczną metrykę, ale także na historyczny rozwój w jej ramach kluczowego komponentu interpretacji, uważa się za rdzeń turystyki kulturowej [Timothy i Boyd 2003, s. 4-12; Timothy 2011, s. 2-5; Mikos v. Rohrscheidt 2010a, s. 68]. Ta z kolei – będąc jedną z najważniejszych i najpopularniejszych odmian współczesnego podróżowania w czasie wolnym - jest dziś bardzo szeroko rozumiana i zróżnicowana w swoich formach czy odmianach [Tamże, s. 66-197]. W ekonomicznym kontekście organizacji podróży w czasie wolnym turystykę dziedzictwa definiuje się jako działalność zmierzającą do zainteresowania i przyciągnięcia turystów przy wykorzystaniu aktywów stanowiących spuściznę społeczno-kulturową lub

przyrodniczą [Fyall, Garrod 1998, s. 213]. Jest oczywiste, że jej eksploatacja i interpretacja stanowią niezbywalne komponenty turystyki dziedzictwa. Wiele przyczyn sprawia jednak, że dziedzictwo i jego interpretacja zaliczają się do kluczowych obszarów zarządzania w (całej) turystyce kulturowej jako znacznie szerszym fenomenie.

Jest tak po pierwsze, dlatego, że stanowią one od początku istotny (obok przejawów żywej kultury), a w większości przedsięwzięć nawet dominujący zespół atraktorów, to jest zasobów przyciągających turystów do poszczególnych miejsc i obszarów czy w ogóle wyzwalających w nich motywację do podejmowania podróży. Dlatego eksploatacja świadectw dziedzictwa i uczestniczenie w jego interpretacji są integralnym komponentem zorganizowanych czy spontanicznie podejmowanych wypraw turystyczno-kulturowych, tak samo w nich niezbędnym jak usługi umożliwiające ich odbycie [Smith 2009, s. 187-190; Stasiak 2013, s. 32-33]. Ich intensywna obecność stanowi przy tym cechę odróżniającą programy i produkty turystyki kulturowej od ofert turystyki rekreacyjnej i każdej innej [Żemła 2017, s. 11-13; Mikos v. Rohrscheidt 2017, s. 16; 2018a, s. 274-275].

Po wtóre, konfrontacja z dziedzictwem jest istotnym wymiarem inkulturacji uczestników turystyki we własnym kręgu kulturowym, zapoznających się z nim poza miejscem zamieszkania i dzięki temu pozyskujących jej szersze konteksty. Doświadczenie dziedzictwa poza miejscem codziennego funkcjonowania nie tylko tworzy ich osobistą relację z dziedzictwem [McIntosh i Prentice 1999; Moscardo i in. 2007, s. 4-8] ale również stanowi ważny komponent budowania indywidualnego kapitału kulturowego i społecznego jednostki, poszerzając jej horyzonty intelektualne [Mikos v. Rohrscheidt 2018c, s. 57-61]. Poświęcenie temu wolnego czasu sensownie go wypełnia i otwiera uczestników turystyki na nowe zainteresowania (na przykład historią, sztuką czy religiami), kształtuje ich postawy wobec społeczności, przeszłości czy inności, a m.in. dzięki interaktywnej i kreatywnej interpretacji jakąś część z nich inspirowane do angażowania się w użyteczną społecznie działalność lub do rozwijania odkrytych pasji czy talentów.

Po trzecie, profesjonalnie zaplanowana i prawidłowo zrealizowana interpretacja tworzy rdzeń tematycznych doświadczeń podróży turysty, ponieważ w przypadku osoby motywowanej lub zainteresowanej zasobami antropogenicznymi (a takim jest turysta kulturowy) odgrywają one rolę ważniejszą niż inne walory (jak rekreacyjne czy klimatyczne), a tym samym w najwyższym stopniu wpływają na poziom jego satysfakcji z odbytej podróży [Moscardo 1996, s. 378-382; Puczko 2006, s. 232; Mikos v. Rohrscheidt 2010a, s. 51-57].

Po czwarte, dziedzictwo i jego interpretacja tworzą przestrzeń i merytoryczny rdzeń dla współpracy systemu formalnej edukacji i turystyki [Mikos v. Rohrscheidt 2018a, s. 73-80]. Ta kooperacja nie tylko generuje ważny segment rynku turystyki kulturowej, ale jest też naturalnym środowiskiem pozyskiwania i wychowywania kolejnych pokoleń jej przyszłych uczestników.

Po piąte wreszcie, adresowana do turystów interpretacja dziedzictwa zorganizowana w ramach lokalnych programów i produktów turystycznych aktywizuje i integruje miejscowych gospodarzy zasobów i włącza ich do tych przedsięwzięć nie tylko jako usługodawców (odnoszących dzięki jej proponowaniu większe korzyści ekonomiczne niż z samego ich udostępnienia), ale i jako partnerów kulturowego dialogu [Go i in. 2008, s. 376-378; Gawel 2012; s. 36-39]. Wzmacnia to podmiotowość tych gospodarzy jako interesariuszy turystyki wobec jej organizatorów, poszerza formułę spotkania turysty z odwiedzanym obszarem, włącza dodatkowe osoby w procesy ochrony dziedzictwa i zarządzania nim, zwiększa znajomość własnego dziedzictwa w miejscowej społeczności i umacnia jej tożsamość kulturową, a także przyczynia się do ożywienia życia kulturalnego i rozbudowy systematycznej oferty kulturalnej.

Znajomość głównych obszarów turystycznej interpretacji jako swoistych ram, w których poruszają się jej twórcy i wykonawcy, a także znajomość poziomów jej realizacji

oraz metod i narzędzi, którymi się oni posługują¹⁸ pozwalają na wykreowanie efektywnego doświadczenia dziedzictwa przez turystów oraz na identyfikację potencjalnych partnerów w realizacji tego zadania, zarówno ze środowiska ekspertów, jak i lokalnych pasjonatów dziedzictwa, jego interpretatorów oraz animatorów kultury. Jednak sposoby eksploatacji dziedzictwa w turystyce, w tym jego interpretację powinno się obserwować i analizować nie tylko z wyżej wymienionych powodów. Otóż zarówno ono samo, jak i (szczególnie) jego interpretacja są podatne na rozliczne zagrożenia: ideologiczną lub wprost polityczną manipulację [zob. Mikos v. Rohrscheidt 2018b] oraz bezwzględną i deprecjonującą jej eksploatację przez przemysł dziedzictwa [Nowacki 2012, s. 45-47] i ich podrabianie przez twórców „tematycznych” odmian pułapek turystycznych i ich partnerów z sektora organizatorów wycieczek [Kruczek 2011, s. 28-44]. Systematyczne opracowanie organizacyjnego kontekstu interpretacji dziedzictwa w turystyce, jej poszczególnych wymiarów i poziomów, typowych autorów i aktywnych wykonawców, a także najbardziej efektywnych metod, technik i narzędzi może przyczynić się do jej docenienia, upowszechnienia jej standardów i lepszego wykorzystania szans, które w niej tkwią: zarówno z punktu widzenia gospodarzy zasobów i obszarów recepcji, organizatorów turystyki, autorów programów kulturalnych i edukacyjnych, jak i samych turystów.

Niniejszy artykuł, choćby ze względu na objętość, nie może być całościową analizą o wysokim poziomie szczegółowości, nie zawiera też opisów dziesiątek przypadków, które mogłyby zilustrować mechanizmy interpretacji i uzasadnić rekomendowane rozwiązania. Nie jest to też jego celem. Autorowi chodzi raczej o opisanie i pewne uporządkowanie przedmiotu interpretacji dziedzictwa w turystyce kulturowej (w tym ukazanie jej rozlicznych wymiarów i wątków oraz ujednoczenie terminologii), o osadzenie jej w szerszym kontekście zarządzania przedsięwzięciami turystycznymi i w zarządzaniu turystyczną funkcją obiektów dziedzictwa. Jest to więc z jednej strony rozbudowany przegląd świadectw dziedzictwa kulturowego najczęściej eksploatowanych i interpretowanych we współczesnej turystyce kulturowej, z drugiej: próba typologizacji działań interpretacyjnych podejmowanych w tej odmianie turystyki. Głównym kryterium definiowania i podziału tej typologii są rodzaje interpretowanych zasobów, a ważną rolę pełni w niej przypisanie danego obszaru (wymiaru) interpretacji do rodzajów przedsięwzięć turystycznych, w ramach jest ona najczęściej podejmowana. Zgodnie z tym skonstruowano główną część artykułu, w której poszczególne obszary interpretacji zaprezentowano w dwudzielnym schemacie. Najpierw same zasoby są ukazane w szerszym kontekście historycznym i kulturowym pokazującym ich znaczenie. Następnie wskazane zostają typowe dla nich sposoby i metody interpretacji oraz podane przykłady produktów i programów turystycznych względnie instytucji zarządzania dziedzictwem, które z udziałem turystów eksploatują dany wątek czy wymiar dziedzictwa. To ostatnie ma na celu pokazanie interpretacji w szerszym kontekście propozycji turystycznych i pokazanie jej miejsca w całości oferty turystycznej. Inne możliwe kryteria typologizacji przydatne do innych celów (np. organizacji własnej warstwy interpretacyjnej w obiekcie dziedzictwa), takie jak typy kreowanych doświadczeń, poziomy zaangażowania uczestników oraz organizacyjne formy zarządzania w turystyce kulturowej, które tworzą ramy dla interpretacji, zostaną szerzej opisane w kolejnych artykułach. Niniejsze opracowanie stanowi bowiem integralną część dłuższej serii zapoczątkowanej w poprzednim numerze „*Turystyki Kulturowej*” [Mikos v. Rohrscheidt 2019] i w zamiarze autora kontynuowanej w kolejnych tegorocznych wydaniach czasopisma.

¹⁸ Poziomom i metodom interpretacji dziedzictwa jest poświęcony odrębny artykuł, który autor zgłosił do publikacji w jednym z kolejnych numerów „*Turystyki Kulturowej*”.

Główne obszary i tematy turystycznej interpretacji dziedzictwa

Materialne świadectwa ludzkich osiągnięć

Od zarania dziejów jako dziedzictwo przekazywano kolejnym pokoleniom to, co uważano za najcenniejsze: nieruchomości i obronne czy reprezentacyjne siedziby, pieniądze i dobra umożliwiające utrzymanie (jak komplety narzędzi), ale także udane rezultaty połączenia inwencji i doświadczeń (jak wynalazki techniczne i militarne), unikatowe lub szczególnie cenne wytwory artystyczne, artefakty oznaczające wysoki status społeczny i wiele innych przedmiotów. Z czasem niektóre z nich, przekazywane z rąk do rąk, nabrały dodatkowego znaczenia jako symbole ciągłości i przynależności do linii depozytariuszy dziedzictwa. Ten proces nadawania nowych znaczeń był kontynuowany i niektóre osiągnięcia, także o niematerialnym charakterze, szczególnie cenione przez kolejne pokolenia (potomków lub całe społeczności) znalazły swój materialny zapis w postaci monumentów (założycieli miast, literatów, wynalazców) lub kolekcji (o profilu technicznym, biograficznym i innym). Te z kolei współtworzą odrębny język symboli - znaków i obrazów nadających, skrywających lub manifestujących znaczenia dziedzictwa, przenoszą je i przekazują kolejnym odbiorcom. W większości kultur znalazły one trwałe miejsce tak w życiu społeczności, jak i w przestrzeni, którą odtąd symbolicznie znaczą i wpisują w nią wielorakie dziedzictwo przeszłych pokoleń. Z czasem, w rezultacie poszerzenia zakresu świadomości kulturowej wspólnoty lub z potrzeby edukacyjnej, za wspólne dziedzictwo uznano także rozproszone świadectwa osiągnięć jednej grupy etnicznej lub czerpiących z tej samej idei.

Turystyka kulturowa, ukierunkowana na konfrontację z dziedzictwem i współczesną kulturą odwiedzanych obszarów (którą bez niego zresztą trudno zrozumieć), włącza te świadectwa do swoich programów. Mogą one stanowić rdzeń propozycji wielodniowych zorganizowanych wyjazdów turystycznych (jak w niektórych kulturowych szlakach architektury, np. pałaców albo regionalnych szlakach techniki), przedmiot lokalnych ofert zwiedzania (jak tematyczne trasy turystyczne w miastach i gotowe programy przewodników, których stacjami są np. pomniki wybitnych ludzi), albo – i tak jest najczęściej – moduły szerszych lokalnych programów turystycznych wprowadzające do nich ten element dziedzictwa, jak tematyczne kolekcje muzealne (ekomuzealne) czy zagospodarowane miejsca dokonania przełomowych wynalazków albo skutecznego wdrożenia pionierskich lub unikatowych rozwiązań. Przykładem tych pierwszych może być grupa Europejskich Szlaków Impresjonizmu [ESI 2019 www] eksploatująca rozproszone dzieła twórców tego nurtu, a drugich: Muzeum Gutenberga w niemieckiej Moguncji [GMM 2019 www]. Interpretacja skierowana do turystów koncentruje się na okolicznościach i istocie osiągnięcia (w tym kontekście biograficznym jego autorów), jego wpływie na otoczenie (np. uzyskanie nowych źródeł energii, rozwój w danej dziedzinie kultury) oraz na znaczeniu dla lokalnych społeczności. W zależności od natury przedmiotowego „świadectwa” może ona mieć charakter systematycznego zwiedzania z komentarzami, tematycznego wykładu lub prelekcji, technicznego pokazu, czy kreatywnego warsztatu.

Odziedziczone teksty kultury

Wbrew potocznemu rozumieniu terminu „tekst” są to rozmaite utrwalone wzorce historycznego lub nadal funkcjonującego kręgu kulturowego, które zostały uporządkowane zgodnie z określonymi w nim regułami. Tworzą one spektrum wybitnych albo typowych dla danego kręgu „zapisów” ludzkich idei, norm i osiągnięć. Należą do nich zarówno materialne zapisy tekstowe, jak historyczne świadectwa języka, zapisy melodii i utrwalone sposoby ich wykonywania, wielkie dzieła literackie i świadectwa etapów rozwoju rodzimej literatury

(o których wartości stanowi nie zewnętrzna forma, a niematerialna treść, w tym prezentowana idea, użyte środki jej wyrażenia lub kompozycja), ale także wytworzone w przeszłości kanony i formy sztuki i architektury, teatru i innych postaci kulturowego performance'u czy utrwalone (np. jako kodeksy) i przekazywane w inny sposób zasady prawne przez wieki regulujące życie społeczności. Tekstami kultury są rozwinięte w przeszłości i nadal praktykowane normy zachowań społecznych (np. przyjęte gesty i zwroty przypisane do określonych relacji, sytuacji i ważnych momentów życia), rodzinne, społeczne i religijne rytuały oraz zorganizowane obchody świąt integrujących społeczność wokół wspomnienia wydarzeń (np. założycielskich miasta czy państwa), wspólnej idei (np. wolności albo lokalnej solidarności) czy nadal żywego mitu. Można do nich zaliczyć tradycyjne i pielęgnowane formy muzyczne, ale i historyczne oraz zwyczajowe ubiory zgodne z kanonami etnicznymi, zawodowymi czy klasowymi. Są nimi zapisy wiedzy nabytej w dziejach danej kultury wysiłkiem osób lub całych pokoleń, jak odkryte prawa fizyki, zapisy skutecznych rozwiązań, w tym te stojące u podstaw przełomów w życiu ludzkości (jak mieszanie składników stopów, skład lekarstw czy recepty kulinarne) jeśli były one w dużej skali wykorzystane w odnośnej społeczności lub weszły do codziennego użytku, przez co teraz współtworzą jej uznane, często unikatowe dziedzictwo. Odziedziczone teksty kultury wspólnie tworzą jakby całe „języki” sposobów działania ustanawiającego fakty kulturowe, wyrażania idei, poglądów i postaw, a także społecznej komunikacji historycznej wspólnoty, nadal jednak tworzą pokazną część alfabetu jej współczesnej komunikacji.

Prezentacja i interpretacja tekstów kultury w turystyce kulturowej może być rdzeniem samodzielnych programów i produktów. Tak jest w przypadku zorganizowanych wyjazdów na cykliczne eventy autentycznego dziedzictwa: przykładowo Wielki Tydzień w hiszpańskiej Sewilli [SSS 2019 [www](#)]. Wówczas kluczowym komponentem jest udział turystów (jako obserwatorów lub aktywnych uczestników) w poszczególnych modułach programów, gdzie interpretacja ma głównie charakter rytualny, a przez to autentyczny (np. kanoniczne narracje liturgiczne, storytelling wykonywany przez świadków tradycji lub performerów), systematyczna eksplanacja ma miejsce podczas zwiedzania wystaw tematycznych i oprowadzania przez przewodników, natomiast dla pogłębienia wiedzy można posłużyć się nabytą na miejscu literaturą. Samodzielnymi programami dedykowanymi tekstom kultury są wycieczki po szlakach tematycznych poświęconych m.in. literaturze czy dziedzictwu kulinarnemu lub pobyty kreatywne z kursami sztuki lub muzyki. Takie propozycje obejmują też najczęściej systematyczną edukację odczytywania i rozumienia tekstów kultury. Jej głównym zadaniem jest tłumaczenie tego „języka” począwszy od nauki jego „alfabetu”, co umożliwi przenoszenie treści i znaczeń między wspólnotą historyczną a współczesną (dla turystów rodzimych) lub zrozumienie korzeni innego kręgu kulturowego (dla obcych). Dlatego dominuje tu interpretacja systematyczna realizowana albo przez profesjonalistów (gospodarzy muzeów i pilotów wycieczek) albo przez twórców lub wytwórców (np. kucharzy), która często przybiera formy partycypacyjne (warsztaty literackie, wieczory performance'u, warsztaty i degustacje kulinarne). Przykładem takiego przedsięwzięcia może być wycieczka „Odkrywanie tradycyjnej muzyki Irlandii” [TMTI 2019 [www](#)]. Jako moduły szerszych programów dla turystów działania prezentacji i interpretacji tekstów kultury współtworzą zróżnicowany obraz miejsca lub obszaru, które ci odwiedzają. Najczęstszymi jej formami są wtedy: systematyczne oprowadzanie po muzeach (w tym etnograficznych) lub wystawach tematycznych, tematyczne spacerunki po miastach i małych obszarach poświęcone jakiejś grupie tekstów kultury (np. kapliczkom przydrożnym), wyjaśnienia i pokazy podczas mikroeventów wprowadzanych do programu pobytu (np. koncertów muzyki ludowej), prezentacje i pokazy towarzyszące degustacjom lokalnych kulinariów, odtwórcze inscenizacje i warsztaty (teatralne, taneczne, muzyczne), a nawet zabawy eksploatujące elementy tradycji. Są one w stałej ofercie muzeów, skansenów i centrów interpretacji dziedzictwa, odbywają się

na bazie regularnej (w określonych dniach i godzinach) lub są dostępne dla grup na zamówienie touroperatorów. Przykładem różnorodności działań skierowanych do turystów może być oferta Freilichtmuseum (skansen) w niemieckim Beuren [FB 2019 www].

Świadectwa wymiany kulturowej

Miała ona różne postacie: trwające długo, często przez wieki procesy rozprzestrzeniania się idei lub umiejętności, zmiany nagle wywoływane albo przyspieszane przez pojawienie się na danym terytorium nowych ludzi lub technologii czy też krótkotrwałe, ale intensywne oddziaływanie innego zewnętrznego impulsu. Wiele z tych zjawisk trwale wpłynęło na kształtowanie się lokalnych zachowań kulturowych, a w konsekwencji współtworzyły one i nadal współtworzą dziedzictwo. Można wskazać kilka kanałów przepływu, które w największym stopniu sprzyjały tej wymianie. Był to daleki (dziś międzynarodowy) handel, przynoszący nowe typy produktów, ale też artefakty sztuki, technologie produkcji i idee komunikowane przez jego uczestników. Była to działalność misyjna religii, której towarzyszyły formy kultu, sztuki i architektury, ale też zorganizowanej dobroczynności czy nawet upraw roślin i technik gospodarczych (jak terytorialna ekspansja winorośli w związku z potrzebami liturgicznymi czy upowszechnienie melioracji przez zakon cystersów). Pojawianiu się nowych grup etnicznych sprowadzanych jako osadnicy i ich koegzystencji z zasiedziałą ludnością towarzyszyło wprowadzanie na nowy obszar znanych im technologii, a także rozwiązań społecznych (jak normy dziedziczenia), ekonomicznych (jak oczynszowanie) czy tradycji, m.in. kulinarnych oraz powodowało interferencję między językami (przypomnijmy takie odwiecznie „polskie” słowa jak: handel, ratusz czy śruba czy „niemieckie” jak Grenze czy Gurke).

Turystyka kulturowa eksploatuje świadectwa tej wymiany m.in. w szlakach tematycznych. Jedne z nich przebiegają po dawnych traktach lub odtwarzają wielowiekowe relacje handlowe [Via Regia 2019 www; Hanse 2019 www], inne łączą obiekty należące do tego samego typu architektury [Transromanica 2019 www], które są świadectwami jego rozprzestrzeniania w danej epoce, jeszcze inne ilustrują wielowątkową i trwającą przez epoki wymianę na wspólnym terytorium [LAndalus 2019 www]. Z kolei lokalne instytucje, jak muzea, w całości swojej oferty lub w odrębnych systematycznych wystawach czy trasach zwiedzania ukazują związki danego miejsca z innymi i wzajemne wpływy, czego przykładem jest podziemna wystawa „Śladem europejskiej tożsamości Krakowa” [Muzeum Krakowa 2019 www], albo eksponują i interpretują namacalne świadectwa interferencji idei i form ich wyrazu, jak bizantyjskie malowidła Andrzeja z Rusi w gotyckiej kaplicy lubelskiego zamku [Muzeum Lubelskie 2019 www]. W komercyjnych propozycjach turystyki kulturowej znajdziemy zarówno wielodniowe wycieczki w całości poświęcone wzajemnym lub jednostronnym wpływom kulturowym - te ostatnie często pod tytułem „śladami X” [m.in. KR Spuren 2019 www] - jak oferty tematycznych spacerów lokalnych przewodników. W tych pierwszych interpretacji wpływu i wymiany poświęca się wszystkie lub większość działań w tej sferze (zwiedzania, prelekcje, inscenizacje, spotkania, degustacje i inne), w tych drugich cała propozycja stanowi moduł włączony w szerszą ofertę miejsca, co ma na celu wieloaspektowe ukazanie i doświadczenie jego dziedzictwa.

Procesy społeczne i historyczne

Ich prezentacja i interpretacja w przedsięwzięciach turystycznych dostarcza zarówno kontekstu ułatwiającego zrozumienie genezy i kształtu samych materialnych i niematerialnych świadectw dziedzictwa jak i społeczności, które je wytworzyły i aktualnie chronią oraz użytkują w pierwotnych czy zmienionych funkcjach. Wyjaśnienie przyczyn

i przebiegu ewolucyjnych lub gwałtownych przemian będących udziałem społeczności, która wytworzyła dziedzictwo może być niezbędne dla prawidłowego przekazu i odbioru jego znaczeń reprezentowanych przez świadectwa, a tym samym jest warunkiem do rzeczywistej konfrontacji z nim w wymiarze poznawczym i dalszej refleksji nad tymi znaczeniami. Najczęściej interpretowanymi procesami są: przekształcenia struktury społecznej wynikające ze zmian w sposobie użytkowania środowiska, zmiany kierunków i technologii dominującej produkcji, masowe przemieszczenia ludności, konflikty społeczne, religijne i polityczne, formowanie się społeczeństw i państw, ostatnio także ruchy emancypacyjne.

Ich interpretacja ma miejsce zarówno w ramach zbiorowych wycieczek (w przekazie oprowadzających przewodników, podczas wizyt w obiektach ze zorganizowanymi kolekcjami historycznymi i systematycznymi czy przy realizacji indywidualnych pakietów: na wystawach i podczas korzystania z elektronicznych systemów prowadzących (wirtualne trasy miejskie, audioprzewodniki), w książkowych przewodnikach, głównie tych uwzględniających podział na tematy i poświęcone im trasy. Obszary, gdzie świadectwa procesów społecznych i historycznych zagospodarowano turystycznie i zaopatrzone w spójną interpretację bywają nawet celami wielodniowych wycieczek i przedmiotem ofert indywidualnej eksploatacji (np. jako tematyczne szlaki kulturowe), a obiekty gromadzące ich świadectwa względnie oferujące ich systematyczną interpretację (skanseny, muzea centra interpretacji) wprowadzają ją jako ważny komponent do lokalnych propozycji turystyki kulturowej. Przykładem przyznania jej centralnej roli w produkcie turystycznym może być Szlak Żelaza w Pirenejach [PIR 2019 [www](#)], a przykładem punktowej interpretacji takiego procesu, dostarczającej szerokiego kontekstu historycznego dla dziedzictwa istotnej epoki regionu - wirginijskie muzeum osadnictwa w Atkins [SMSW 2019 [www](#)].

Procesy naturalne i zagospodarowanie środowiska przez człowieka

Środowisko naturalne tworzy podstawowe warunki dla życia człowieka i rozwijania osadnictwa oraz determinuje sposoby budowania i wykorzystywania miejscowych zasobów przyrody, co wpływa na powstawanie krajobrazów kulturowych. Jest też źródłem surowców leżących u podstaw specjalizacji wytwórczej i wymiany handlowej, ale i będących przedmiotem konfliktów angażujących społeczności i wywołujących zmiany polityczne. Jego eksploatacja i związane z nią zjawiska (jak migracja, urbanizacja, dewastacja) stają się powodem gwałtownych nieraz przemian w strukturze społecznej, a w konsekwencji także reakcji kulturowych (w tym sztuki, literatury). Zasoby środowiska (formacje geologiczne i krajobrazy przyrodnicze, akweny wodne i tereny leśne, różnorodność flory i fauny) są same z siebie jednym z głównych przedmiotów eksploatacji rekreacyjnej i turystycznej, a walory powstałe w związku z nią (parki, ogrody zoologiczne i botaniczne, arboreta, kolekcje) i w wyniku przedsięwzięć skierowanych na ich ochronę (parki narodowe, rezerваты) współtworzą dziedzictwo człowieka na danym obszarze. Dlatego zasoby dziedzictwa naturalnego i wybitne przykłady relacji człowieka (a dokładnie konkretnych społeczności) z nim są integralnym komponentem turystyki kulturowej na większości obszarów jej recepcji, a nawet samodzielnym celem przedsięwzięć turystycznych określanymi jako turystyka kulturowo-przyrodnicza [Mikos v. Rohrscheidt 2010a, s. 155-160; 2016c]. W konsekwencji ich interpretacja jest nie tylko ważnym komponentem oferty turystyki przyrodniczej, zrównoważonej i ekologicznej, ale i turystyki kulturowej. Wpisuje ona dziedzictwo kulturowe w jego przyrodniczy kontekst, ułatwiając zrozumienie potrzeb ludzi i historycznych sposobów ich zaspokajania, przebiegu wielu procesów lokalnej historii, genezy tradycyjnych gałęzi przemysłu i zawodów, przyczyn pojawiania się na danym terenie nowych grup społecznych, ale też inspiracji twórców kultury. Interpretacja przyrody jako kontekstu dla kultury najczęściej rozpoczyna się od konkretnego fenomenu, który uczestnicy muszą dla siebie

fizycznie „odkryć”, stąd kluczowe znaczenie jej realizacji na miejscu i w okolicznościach ułatwiających aktywny kontakt, rozpoznawanie interakcji jej poszczególnych elementów, a jednocześnie podporządkowana rola mediów [Ludwig 2003, s. 2, 6-8]. Na tym poziomie, w postaci jednego lub kilku stacji lub modułów pozostaje ona w programach turystyki dziedzictwa, jeśli te nie należą do wspomnianych przedsięwzięć turystyki kulturowo-przyrodniczej, gdzie może przyjąć postać systematycznego, wielomodułowego programu realizowanego w licznych miejscach. I tak klasyczne wyprawy edukacyjne turystyki kulturowej: podróże studyjne, zawsze uwzględniają przynajmniej jedną, a częściej kilka całodniowych „stacji” poświęconych przyrodniczemu dziedzictwu eksploatowanego kraju lub regionu [Mikos v. Rohrscheidt 2010a, s. 96-97].

Przykładem intensywnego włączania interpretacji środowiska naturalnego do szerszych programów turystyki dziedzictwa są liczne ekomuzea, gdzie dokonuje się ona w punktach widokowych, rezerwach, kolekcjach przyrodniczych, w ramach zwiedzania krajobrazów przyrodniczo-kulturowych, jak winnice, czy w miejscach działalności wydobywczej albo produkcyjnej związanej z eksploatacją środowiska, jak ośrodki hodowli zwierząt morskich, m.in. japońskie ekomuzeum Półwyspu Miura [zob. Ohara 2012]. Grupą wycieczek kulturowych, w których programach odgrywa ona centralną rolę na równi z dziedzictwem człowieka są te kierujące się do krajów i regionów, gdzie codzienne ludzkie życie przebiega w pełnej symbiozie ze środowiskiem. Do kanonu ich programów należą wizyty w plemiennych wioskach, lokalnych centrach interpretacji dziedzictwa i parkach narodowych, a w interpretacji uczestniczą zarówno profesjonalści (ich pracownicy i towarzyszący wycieczkom wyspecjalizowani piloci), jak i sami mieszkańcy, w tym rzemieślnicy i artyści, „opowiadacze” historii i performerzy ceremonii oraz pokazów [zob. m.in. *Afrika und Orient Erleben* 2019 www, s. 32-33; 36-37; 44-45; 54-55; 64-65; 116-117; 120-121; 136].

Miejsca wydarzeń historycznych

O ile przeszłość jest właściwą przestrzenią i kontekstem procesów tworzenia się dziedzictwa, to liczne jej kluczowe wydarzenia były momentami zwrotnymi w tych procesach, przedmiotem najpełniejszej i najpewniejszej relacji na ich temat oraz źródłami inspiracji dla narracji (mitologicznej, literackiej), są też głównymi ogniwami systematycznego przekazu edukacyjnego. Toteż kanon uświadomionego dziedzictwa uniwersalnego ludzkości, dziedzictwa narodowego i etnicznego (a w niewiele mniejszej mierze także religijnego wymiaru dziedzictwa), obok chronologii wydarzeń zweryfikowanej przez dokumenty (o czym niżej) w dużej mierze współtworzą miejsca z nimi kojarzone, traktowane jako materialni świadkowie historii. Zjawisko odwiedzania miejsc związanych z ważnymi faktami z przeszłości można potwierdzić już dla starożytności [Mikos v. Rohrscheidt 2019, s. 8]. Najczęściej są one inspirowane relacjami historyków, treściami przekazywanymi w programach szkolnej edukacji, osobistym stosunkiem do przeszłości (związanym m.in. z pochodzeniem turysty i przekazami rodzinnymi) czy rozpoznanymi zainteresowaniami turystów. Do miejsc najwcześniej w tym kontekście odwiedzanych i interpretowanych należały te wskazywane przez relacje historii religijnej, ale jednocześnie etnicznej (jak Jerozolima dla Izraelitów, Mekka dla Arabów, później zaś kojarzony z luterzańską reformacją kościół zamkowy w Wittenberdze dla Niemców), a potem pola bitewne (jak Hastings i znacznie później, lecz już masowo – okolice Lipska czy Waterloo). Potem na tej liście pojawiły się miejsca związane z historią kształtowania się narodów, jak seria obiektów w Paryżu związanych z rewolucją 1789 r. czy z procesem uzyskiwania niepodległości USA w Bostonie albo Filadelfii. Stopniowo uzupełniały ją miejsca zawierania traktatów politycznych (jak Münster lub Osnabrück z 1648 r.) i wybuchów zbrojnych konfliktów (jak Pearl Harbour czy Westerplatte), miejsca masowych zbrodni, jak obóz zagłady Auschwitz.

Z czasem badania historyczne i programy edukacyjne historii, które upowszechniły rezultaty systematycznej i krytycznej refleksji nad dziejami (głównie narodowymi) zostały turystycznie „spożytkowane” w postaci zagospodarowania i wprowadzenia do oferty miejsc związanych z ideą państwowości dzięki seriom kluczowych dla niej wydarzeń i związkowi z ich głównymi aktorami (jak katedra gnieźnieńska, wzgórze wawelskie czy warszawski Zamek Królewski). Potem doszło do tworzenia szlaków historycznego dziedzictwa, łączących w spójną ofertę (i narrację, a potem rozbudowaną interpretację) rozproszone miejsca. Powstały również wykreowane głównie dla potrzeb turystyki obiekty eksploatacji turystycznej tematyzowane na jeden proces dziejowy czy nawet ciąg wydarzeń, jak muzea narracyjne i centra interpretacji dziedzictwa.

Takie miejsca i zespoły miejsc doczekały się z czasem mniej lub bardziej rozbudowanej interpretacji. Jest ona naturalnie skoncentrowana na wydarzeniach historii, które nadają im turystyczne znaczenie, zatem posługuje się metodami i technikami najodpowiedniejszymi z tego punktu widzenia. Są to rozmaite formy fizycznej identyfikacji miejsc czy symbolicznego upamiętnienia (tablice, pomniki) z ich opisami, spacer historyczne z przewodnikami, wystawy systematyczne (obejmujące dokumenty, ich kopie, przedmioty związane lub kojarzone z wydarzeniem) i ekspozycje narracyjne, posługujące się multimediami i nagrany lub zrekonstruowanymi na podstawie źródeł przekazami świadków historii, lokalne trasy łączące miejsca kolejnych aktów wydarzenia lub składających się na nie rozproszonych epizodów i uzupełniające je opisami, a czasem wizualną prezentacją, filmem czy multimedialną makietą. Zaawansowaną formą interpretacji są inscenizacje wydarzeń w formie mikroeventów (np. pokazów) lub eventów trwających nieraz parę dni (jak rekonstrukcje bitew) oraz cykliczne zloty pasjonatów historii, a nawet popularno-naukowe konferencje i seminaria, organizowane zwykle w muzeach historycznych i centrach interpretacji dziedzictwa. Przykładem linearnego systemu eksploatacji oferującego wielodniowe zorganizowane lub samodzielne zwiedzanie skoncentrowane w serii miejsc kluczowych wydarzeń historycznych całej epoki jest wspomniany Szlak Piastowski [SP 2019 [www](#)]. Przykładem rozproszonego produktu turystyki dziedzictwa, którego rdzeniem jest interpretacja pojedynczego wydarzenia jest szkockie Ekomuzeum Bitwy pod Flodden z 1513r. [Flodden 2019 [www](#)], które prócz stałej wystawy w zamku Etal oferuje stacjonarne warsztaty edukacyjne, a także zagospodarowało 41 miejsc w 32 miejscowościach zaopatrując je w kompletne opisy i prezentacje wizualne oraz oferując terenowe wycieczki z przewodnikami. Najlepszym krajowym przykładem punktowej interpretacji historii w turystyce dziedzictwa jest Oświęcim. Tamtejsze miejsce pamięci i muzeum gromadzące dokumentację i relacje świadków zbrodni uzupełnia centrum edukacyjne zatrudniające profesjonalny personel i realizujące rozmaite projekty na rzecz odwiedzających. Ich spektrum sięga od zwykłego zwiedzania na różnych poziomach i w różnych językach przez tzw. zwiedzanie studyjne (nawet dwudniowe), warsztaty, prelekcje i tematyczne szkolenia, materiały i pełne szkolenia dla nauczycieli i edukatorów, aż po naukowe seminaria. Ośrodek dysponuje też programami multimedialnymi i klasycznymi wystawami oraz filmami [Auschwitz 2019 [www](#)]. Typowym muzeum narracyjnym poświęconym jednemu wydarzeniu z bogatym programem interpretacji (które w założeniu ma uzupełniać i pogłębiać narrację ekspozycji) jest Muzeum Powstania Warszawskiego [MPW 2019 [www](#)]. Lokalną trasą turystyczną dedykowaną serii epizodów związanych z amerykańską rewolucją i wykorzystująca różne formy interpretacji (wystawy, opisy biograficzne, tematyczne spacer, warsztaty, inscenizacje i zestawy materiałów) jest Boston Freedom's Trial [BFT 2019 [www](#)].

Dokumenty historii

Procesy historyczne przebiegały w określonym kontekście relacji międzyludzkich, na ich kształt miały dokumentowane decyzje, a duża część wydarzeń z przeszłości była przedmiotem zapisanych ustaleń. Najważniejszymi i szeroko znanymi dokumentami historii są teksty regulujące stosunki między państwami (traktaty), w szczególności te kończące wielkie konflikty, zmieniające granice i ustanawiające nowe byty państwowe, dokumenty założycielskie państw (jak deklaracje niepodległości), instytucji i organizacji, akty kształtujące relacje społeczne na danym terytorium (np. fundacji miast i przywilejów dla podmiotów: instytucji, organizacji czy osób fizycznych), a także ustanawiające, a zwłaszcza radykalnie zmieniające porządek prawny (jak konstytucje czy ustawy emancypacyjne) lub ich zbiory (jak kodeksy). Jednak do tej grupy należą także inne teksty: publicznie znane, lecz niemające formalnego znaczenia (jak przełomowe przemówienia przywódców, wodzów i polityków), odezwy, akty i zbiory o charakterze wewnątrzorganizacyjnym, jak kroniki, regulaminy czy zapisy księgowe albo dokumenty prywatne, jak pamiętniki uczestników wydarzeń czy wymieniane między nimi listy. Podobnie jak w przypadku tekstów kultury dokument historii (a więc formą utrwalenia jakiegoś stanu faktycznego czy realizowanego zamierzenia) nie musi mieć postaci tekstowej. W szerszym znaczeniu może nim być na przykład fotografia, film albo nagranie dokumentujące wydarzenie niezapisane w żadnej innej formie czy mapa. Takie dokumenty potwierdzają bowiem dla danego momentu jakiś stan rzeczywisty: istnienie podmiotu czy zachodzenie jakiegoś procesu, opisują strukturę gospodarczą, społeczną albo dynamikę międzyludzkich relacji, ujawniają fakty niebędące przedmiotem oficjalnej dokumentacji czy wskazują na inną perspektywę ich oceny.

Z punktu widzenia turystyki kulturowej wszystkie wymienione rodzaje dokumentów stają się interesujące już wtedy, kiedy są wykorzystywane w powszechnej edukacji. Wtedy bowiem ich treść poznawana przez jej uczestników powoduje trwałe skojarzenie danego okresu czy aspektu przeszłości z miejscami wydarzeń i procesów (co wpływa na turystyczne zainteresowanie nimi), a miejsce ich przechowywania oraz interpretacji może stać się (choć nie zawsze się staje) walorem, wokół którego są nawet budowane samodzielne produkty turystyczne. I tak wielu młodych Amerykanów posiada doświadczenie atrakcyjnego zetknięcia z dokumentami historii narodowej i ich urozmaiconej interpretacji, ponieważ uczestniczyli w wycieczce, której główną celem były odwiedziny Archiwum Narodowego w Waszyngtonie. Tam tzw. dokumenty założycielskie USA (Deklaracja Niepodległości, Konstytucja i Karta Praw) są w elektronicznych kopiach dostępne dla każdego zwiedzającego, funkcjonuje szereg interaktywnych wystaw, archiwum organizuje na temat tych i innych kluczowych dokumentów amerykańskiej historii warsztaty dla grup (tak studenckich i szkolnych, jak i rodzinnych), a ponadto ważniejszym rocznicom towarzyszy bogaty całonocny program interpretacji z modułami partycypacyjnymi [NA USA 2019 www]. Dla niektórych odmian turystyki kulturowej (jak wyprawy seminaryjne) atrakcjami są same archiwa: państwowe, lokalne publiczne, instytucji czy organizacji a nawet prywatne. Wówczas program wizyty w nich obejmuje odpowiednie dla zainteresowań uczestników formy interpretacji: przegląd dokumentów lub interaktywnych katalogów, prezentacje, prelekcje lub filmy dokumentalne na temat ich samych, historycznego kontekstu ich powstania i ich oddziaływania, fachowe oprowadzanie po zbiorach lub towarzyszącej im wystawie, warsztaty tematyczne itd. Z kolei przykładem (połowicznego) wykorzystania dokumentu narodowej historii do interpretacji przeszłości i dziedzictwa (narodowego) organizowanej w obiekcie dedykowanym takim działaniom jest wprowadzenie oryginalnych tablic z zapisem 21 postulatów strajkujących w 1980 r. robotników Stoczni Gdańskiej jako centralnego eksponatu na stałej wystawie tamtejszego Europejskiego Centrum Solidarności. Są tam one wprowadzane „stacją” każdego oprowadzania i ważnym elementem opisów dla

samodzielnego zwiedzania, jednak w aktualnej ofercie centrum brak stałych propozycji odrębnych działań interpretacji skoncentrowanych na tym dokumencie [ECS 2019 www]. W wielu miejscach w ramach konfrontacji z lokalnym dziedzictwem udostępnia się i interpretuje ważne dokumenty historii narodowej lub uniwersalnej, co wynika albo z ich związku z miejscem albo tylko z samego faktu ich przechowywania. Wtedy stają się one dodatkowymi walorami urozmaicającymi miejscową ofertę i przyciągającymi turystów, m.in. ze względu na wiedzę o znaczeniu dokumentu pozyskaną w procesie edukacji. Tak dzieje się m.in. w angielskim Salisbury, gdzie w katedrze przechowywany jest jeden z czterech zachowanych oryginalnych odpisów Wielkiej Karty Swobód z 1215 roku. Jest on głównym eksponatem odrębnej interaktywnej wystawy tematycznej katedralnego muzeum, a wokół niego funkcjonuje zestaw działań interpretacyjnych skierowanych do różnych grup odbiorców [Salisbury MC 2019 www]. Przykładem wprowadzenia dokumentu historii z tej grupy do stałej oferty muzeum miejsca niezwiązanego z jego wytworzeniem przy zastosowaniu rozbudowanej interpretacji jest stała wystawa „A Dangerous Lie” zorganizowana w nowojorskim Muzeum Holokaustu. Jej głównym eksponatem jest egzemplarz (z 1903r.), a tematem przewodnim okoliczności powstania, treść i oddziaływanie wytworzonych w carskiej Rosji tzw. „Protokołów Mędrców Syjonu” – jednej z najbardziej znanych fałszywek nowszej historii współtworzącej kanon ideologiczny idei i ruchów antysemickich XX wieku [USHMM 2019 www]. Ważnym momentem w procesie udostępniania społeczeństwu najważniejszych dokumentów historii i upowszechniania wiedzy o nich było rozpoczęcie przez UNESCO w 1992 r. programu „Pamięć świata”. Dzięki niemu w setkach miejsc świata opracowano i podjęto programy mające na celu ich ochronę i godne wyeksponowanie, a często zainwestowano w stałe wystawy i wprowadzenie spójnych programów edukacyjnych, w tym rozbudowanej interpretacji dla turystów. Skutkiem tego było pojawienie się ofert turystyki kulturowej, dla których dokumenty z centralnej listy uniwersalnego dziedzictwa były głównymi atrakcjami, a ich interpretacja rdzeniem programu. Na światowej liście tego programu znajduje się 17 dokumentów związanych z Polską [UNESCO Glob 2019 www], a na aktualnej polskiej Liście Krajowej - 43 dokumenty wytworzone na naszym terytorium lub dotyczące naszego społeczeństwa, państwa i kultury [UNESCO PL 2019 www]. Niestety znakomita większość z nich nie jest przedmiotem regularnej interpretacji w miejscach przechowywania. Często dokumenty historii (jak przywileje lokacyjne czy akty założycielskie) są ważnym elementem stałych ekspozycji muzealnych o profilu historycznym lub systematycznym, poświęconych miejscowościom i lokalnym społecznościom, dziejom instytucji i organizacji. Ich główną funkcją jest wówczas potwierdzenie ich historycznej metryki lub opis kluczowych epizodów z ich dziejów. Odnoszące się do nich działania interpretacyjne skierowane do turystów nie posiadają wtedy samodzielnego statusu (osobnego modułu programu wycieczki czy pakietu) lecz stanowią integralny komponent większej całości (zwiedzania) i mają postać komentarza lub interaktywnej prezentacji dokumentu.

Idee o przełomowym znaczeniu dla losów ludzkości lub rozwoju kultury

Pochodzą one od myślicieli, założycieli religii, liderów wspólnot narodowych, państw i ruchów oraz twórców wielkich organizacji, stąd ich rozmaity charakter i wpływ na różne wymiary wspólnotowego życia i relacji międzyludzkich: społeczne, religijne, polityczne, estetyczne i inne. W dziejach ludzkości spełniały one rolę intelektualnego zaczynu i paliwa napędzającego działania jednostek i mas, ich wpływ bywał nagły (gdy inspirowały rewolucje i radykalne wymiany kanonów wartości czy warunków współżycia) lub powolny (kiedy w miarę spontanicznego rozszerzania się lub systematycznych zabiegów edukacji przenikały do społecznej świadomości i determinowały stopniowe przemiany postaw), jednoznacznie

pozytywny (jak w przypadku idei emancypacyjnych i większości pedagogicznych) lub ambiwalentny (jak w ideach religijnych i politycznych). W dużej mierze idee tworzą treść historii człowieka i jego cywilizacji: kształtując poglądy i postawy wpływają na momentalne zachowania wielkich grup i trwałe normy współżycia społeczności, oddziałują na decyzje przywódców, a pośrednio na losy narodów i państw. Nadają też nowe kierunki ludzkiej aktywności, inspirują sztukę i inne sfery kreatywności. Bez wątpienia współtworzą więc nie tylko historię, ale i dziedzictwo ludzkości.

Dlatego turystyka skoncentrowana na dziedzictwie jako rezultacie aktywności człowieka traktuje idee jako ważne zasoby. Im bardziej przy tym uniwersalne znaczenie jest im przypisywane i im szerzej są rozpowszechnione poza środowiska swego powstania, tym większą grupę turystów interesują i przyciągają do miejsc związanych z ich autorami i początkami. Są one odwiedzane i poddawane interpretacji w kontekście środowiska i uwarunkowań epoki. Biografie i realia działalności ich autorów i głównych wykonawców stają się treścią lokalnych narracji i stacjonarnych wystaw. Formowanie doktryn wynikających z idei i ich kolejne modyfikacje są przedmiotem systematycznych zabiegów edukacyjnych, a etapy oraz świadectwa ich ekspansji wyznaczają geograficzną przestrzeń dla licznych szlaków kulturowych i są rdzeniem programów tematycznych wycieczek. Jedne i drugie są mocno zróżnicowane pod względem działań interpretacyjnych. Przykładowo akademickie wyprawy seminaryjne z udziałem pracowników naukowych (np. historyków) i studentów, których tematyka krąży wokół genezy i rozwoju idei posiadają intensywne programy interpretacji na najwyższym poziomie z tak dobranymi modułami (m.in. spotkania z ekspertami, kwerendy i warsztaty w archiwach), by umożliwić dogłębne poznanie okoliczności ich powstania oraz wpływy na kształtowanie ich treści. Z kolei tematyczne wycieczki turystyki edukacyjnej czy poznawczej odmiany turystyki religijnej są ukierunkowane raczej na systematyczne (chronologiczne) poznawanie etapów kształtowania się idei (m.in. na podstawie biografii jej twórcy) lub rozwijania się ruchu nią zainspirowanego (głównie na podstawie ważniejszych materialnych świadectw jej oddziaływania i spotkań z ludźmi je reprezentującymi). Dokonuje się to z użyciem nierzadko rozbudowanego instrumentarium metod i technik przystępnych i atrakcyjnych dla szerszej grupy turystów, jak odwiedziny wystaw tematycznych, filmy dokumentalne i prezentacje, spacer tematyczny, spotkania z przedstawicielami instytucji i wspólnot. Indywidualni turyści zainteresowani tym wymiarem dziedzictwa najczęściej mogą skorzystać z propozycji interpretacyjnej dostępnych w obiektach prowadzonych przez organizacje powiązane z ideą lub ruchem (jak wspólnoty religijne lub stowarzyszenia pielęgnujące i popularyzujące ich dziedzictwo), centrach badawczych lub/i edukacyjnych oraz w dedykowanych jej muzeach tematycznych i centrach interpretacji dziedzictwa. W miejscowościach, w których wpływ idei był wielowymiarowy i szczególnie mocno odcisnął się na ich materialnym dziedzictwie albo gdzie proces formowania się idei przebiegał dłuższy czas i dokonywał się w wielu miejscach funkcjonują tematyczne oferty zwiedzań lokalnych lub trasy turystyczne z systemem oznaczeń i spójnym programem interpretacji w formie audioprzewodnika, przewodników książkowych czy aplikacji. Specyficzną formą intensywnej interpretacji idei dla turystów w miejscach związanych z jej genezą lub realizacją są wielodniowe pobyty o charakterze edukacyjnym (jak w przypadku idei ekologicznych) albo formacyjnym (m.in. dla adeptów partii, ruchów społecznych, członków ruchów religijnych), na których programy składają się komponenty o charakterze poznawczym (seminaria, wykłady), kreatywnym lub ćwiczącym umiejętności (warsztaty) albo praktycznym (jak uczestnictwo w czynnościach kultu). Turystyczna konfrontacja z ideami może też być (w skromniejszym wymiarze) komponentem szerszego produktu turystycznego. Wizyta w miejscu związanym z narodzinami idei lub z jej intensywnym przeżywaniem (praktykowaniem) wprowadzona jako jeden z modułów do programu wyprawy studyjnej, wycieczki regionalnej albo zwiedzania miasta współtworzy

wtedy wielowymiarowy obraz dziedzictwa odwiedzanego obszaru. Jako przykład systemu turystycznej eksploatacji dedykowanego idei (fizycznego wyzwolenia ludzi) i jej praktycznej realizacji może posłużyć amerykański szlak kulturowy The Tubman Byway [TT Byway 2019 [www](#)] dedykowany abolicjonistycznemu ruchowi tzw. Kolei Podziemnej z centralą we własnym centrum interpretacji dziedzictwa Dorchester County (Cambridge, Maryland), serią oznaczonych i opisanych obiektów na odcinku 200 kilometrów oraz wiązką gotowych programów wycieczek i propozycji interpretacji dla grup i indywidualnych turystów. Stałą ofertą interpretacji idei (ekumenizmu) w postaci pobytu o charakterze przeżyciowym i formacyjnym jest propozycja wspólnoty w burgundzkim Taize [Taize 2019 [www](#)]. Ten tygodniowy program obejmuje codzienne spotkania w grupach, warsztaty i rozmowy na temat wiary i jej miejsca w życiu, ekumenizmu, pokoju między ludźmi i budowy sprawiedliwego społeczeństwa oraz wspólną pracę, nabożeństwa i naukę śpiewu. Do cyklicznych eventów przyciągających setki tysięcy turystów (uczestników i obserwatorów), które eksploatują młodsze idee na naszych oczach stające się uniwersalnym dziedzictwem należy seria imprez Gay Pride nawiązujących do idei emancypacji ludzi LGBT, z których największa jest parada w brazylijskim Sao Paulo [Parada SP 2019 [www](#)]. W czasie bliskim jej edycji (około 4 dni) realizuje się dziesiątki przedsięwzięć interpretacyjnych, w tym lokalnych wycieczek po miejscach związanych z pionierami brazylijskiego ruchu równouprawnienia i ośrodkach życia organizacyjnego i kulturalnego osób LGBT, a samym dniem imprezy odbywają się zwiedzania tematyczne i mikroeventy artystycznego performance'u. Przykładem wykorzystania historii idei jako modułu turystycznej eksploracji miasta jest oferta XVI-wiecznego osiedla socjalnego Fuggerei w Augsburgu (Niemcy) z serią proponowanych działań interpretacji. Jej przedmiotem jest nowatorskie ujęcie idei solidaryzmu wyrażające się w finansowanych przez najbogatszych wsparciu najsłabszych ekonomicznie rodzin miasta w wychodzeniu z ubóstwa, zakładającym współdziałanie beneficjenta [Fuggerei Augsburg 2019 [www](#)].

Wkład wybitnych ludzi w dziedzictwo

Przedmiotem interpretacji mającej umożliwić wielowymiarową konfrontację z dziedzictwem i jego głębsze zrozumienie jest nie tylko dorobek i oddziaływanie tych ludzi, ale ich biografie i szerszy kontekst ich życia i działania – epoka (w tym typowe dla niej struktury i relacje społeczne oraz wydarzenia, w których uczestniczyli lub byli ich obserwatorami) oraz środowisko, które tworzyło warunki ich funkcjonowania i dostarczało im wyzwań, ale i inspiracji. Osoby wybitne, nie tylko liderzy społeczeństw i główni aktorzy historii, ale również twórcy szeroko rozumianej kultury i pionierzy postępu w jego rozlicznych wymiarach, mają trudny do przecenienia wpływ na kształtowanie dziedzictwa, czyli tego, co ogół uważa za cenne i warte przekazania kolejnym generacjom. Wystarczy przypomnieć znaczenie dzieł literackich (Szekspir!) i artystycznych (Rembrandt!) w edukacji, identyfikację wydarzeń i całych epok historii narodowej z osobami ich protagonistów (jak odzyskanie niepodległości Polski i wojnę roku 1920 z J. Piłsudskim) czy wpływ masowo zastosowanych wynalazków (G. Bell, R. Diesel) na codzienne życie jednostek i społeczeństw. Postacie takie jak M. Gandhi czy ostatnio Steve Jobs w wymiarze globalnym, a w Polsce np. Cz. Niemen, których aktywność w różny sposób odbywa się na oczach milionów i dotyka ich życia w rozmaitych wymiarach, są dla wielu również źródłem intelektualnej czy światopoglądowej inspiracji (czasem prowokacji), a dla niektórych stają się osobowymi wzorami do naśladowania i zaczynają współtworzyć panteon uniwersalnego czy narodowego dziedzictwa. Tacy ludzie są też obecni w publicznej świadomości: na pomnikach i w nazwach ulic, ale i w poświęconych im filmowych dokumentach, książkowych biografiach, witrynach internetowych, w działaniach organizacji pielęgnujących ich pamięć, popularyzujących dokonania lub realizujących ich misję. Nie dziwi więc, iż zainteresowanie ich osobami

i okolicznościami życia jest w stanie skłonić duże grupy ludzi do podjęcia podróży ich śladami, dogłębnego zapoznania się z biografią w miejscach, gdzie żyli i dziedzictwem, na którego kształt wywarli bezpośredni, osobisty wpływ. Zetknięcie z osobą i dziełem takiego współtwórcy dziedzictwa może niektórych (zwłaszcza młodych ludzi) skłonić do refleksji nad własnym pomysłem na życie i do decyzji o wyborze określonego zawodu lub podjęciu zaangażowania społecznego, gospodarczego czy działalności twórczej. U większej liczby ludzi konfrontacja z „osobowym” dziedzictwem szanowanego człowieka może spowodować przemyślenie reprezentowanych przez niego wartości i przyjęcie pożądanych postaw społecznych, jak mądry i odpowiedzialny patriotyzm, tolerancja, akceptacja różnorodności, wspieranie ruchów emancypacyjnych czy ekologicznych.

Biograficzna oferta turystyki kulturowej prezentuje szerokie i zróżnicowane spektrum. Składają się na nie rozwinięte (materialne) lub wirtualne szlaki kulturowe ze spójną propozycją interpretacji życia i dzieła danego bohatera (nazywane biograficznymi) i proponowane przez wyspecjalizowane biura wielodniowe wycieczki śladem jego poszczególnych „stacji”: miejsc tworzących dla niego historyczny kontekst, kolekcji odnoszących się do samej jego osoby lub gromadzących dzieła (np. sztuki). Samodzielnymi celami biograficznych podróży o często wielodniowym programie są także cykliczne eventy organizowane w miejscach związanych z postacią i popularyzujące jej wkład w dziedzictwo. Biograficzne trasy turystyczne w miastach i na małych obszarach funkcjonują zarówno jako propozycje modularne (stacyjne) dla szlaków i wycieczek, jak i opcjonalne w lokalnych produktach i programach turystycznych, wprowadzając osobę i dzieło jako jeden z komponentów oferty danego miejsca. Zwiedzając je turysta może w krótkim czasie poznać nie tylko wybrane etapy czy przełomowe momenty biografii bohatera i jakiś wycinek jego aktywności, ale i jego związki z miejscowością (obszarem). To takie trasy wychodząc poza jedno miejsce, najwyraźniej „osadzają” osobę w lokalnym dziedzictwie czyniąc ją jego współtwórcą, a jego dzisiejszych nosicieli – depozytariuszami jej dorobku. Najważniejszymi walorami wspomnianych szlaków, wycieczek i tras, gdzie realizuje się rozliczne formy interpretacji, są autentyczne miejsca biograficzne (jak udostępnione do zwiedzania domy rodzinne, miejsca kluczowych wydarzeń z życia bohatera). Uzupełniają je obiekty, których zadaniem jest gromadzenie, ochrona i popularyzacja dorobku jak biograficzne muzeum, stałe wystawy tematyczne czy centrum interpretacji. Najprostszymi postaciami wykorzystania biografii znanych osób w turystyce są oznaczenie miejsc z nimi związanych (np. domu czy miejsca pochówku) za pomocą tablicy i opisanie ich w lokalnych publikacjach dla turystów. Bardziej rozwiniętą formą organizacji, wymagającą spójnego programu interpretacyjnego są proponowane przez przewodników spaceru biograficzne, które dzięki uporządkowaniu miejsc w logiczny ciąg i serii komentarzy tworzą wirtualną trasę uruchamianą w odpowiedzi na popyt. Stała materialna trasa biograficzna (fizycznie oznakowana i koordynowana jako produkt) jest nie tylko sposobem uznania wkładu osoby w dziedzictwo, ale zwykle powoduje rozwinięcie interpretacji: powstają opracowania, treści dla audioprzewodników czy aplikacje turystyczne. Stałe wystawy biograficzne z reguły są obudowane przynajmniej kilkoma formami interpretacji skierowanymi do odwiedzających (oprowadzanie, lekcja muzealna, film lub dynamiczna prezentacja). Natomiast samodzielne muzea, oddziały muzealne, a przede wszystkim centra interpretacji dziedzictwa o profilu biograficznym dysponują w tym wymiarze najszerszym instrumentarium, ich oferta jest adresowana do różnych grup turystów (uczestników zbiorowych wycieczek, dzieci, pasjonatów, grup seminaryjnych), wiele z nich podejmuje aktywną współpracę z organizatorami turystyki, a niektóre są organizatorami regularnych biograficznych eventów. Przykładem biograficznego szlaku kulturowego jest Szlak R.L. Stevensona we Francji [Chemin Stevenson 2019 www], a w Polsce – niestety pozostający na niskim poziomie organizacji - Szlak Kopernikowski [S Kopernikowski 2019 www]. Trudnym do prześcignięcia w wymiarze interpretacji wzorcem dla turystycznego

zagospodarowania miejsc biograficznych może być salzburskie Mozarteum proponujące zwiedzanie domu rodzinnego kompozytora, wystawę stałą, oprowadzania dla różnych grup i na rozmaitych poziomach, koncerty regularne i na zamówienie, inne tematyczne mikroeventy, bibliotekę i mediotekę, audioprzewodnik [Mozarteum 2019 www]. Przykładem dużego cyklicznego eventu biograficznego, wpisującego osobę i dzieło w dziedzictwo lokalne i narodowe (literackie) jest Tydzień Cervantesa w podmadryckim Alcalá, jego miejscu urodzin [Semana Cervantina 2019 www]. Sześciodniowa impreza ma w programie wieczory literackie, występy sceniczne, animacje, wystawy czasowe, zwiedzania tematyczne, koncerty, prelekcje i szereg innych wydarzeń. Przykładem „osadzenia” osoby i jej dzieła w lokalnej przestrzeni, której dziedzictwo współtworzy poprzez trasę miejską jest zwiedzanie Dublina śladami Jamesa Joyce’a i jego głównej powieści „Ulisses” [DoChara Joyce 2019 www].

Dzieje i dziedzictwo lokalnych społeczności

Spotkanie turysty z kulturą obszaru, który odwiedza, jest niepełne i pozbawione autentyczności, jeśli nie obejmuje konfrontacji z dziedzictwem tego terytorium i zamieszkujących je ludzi. Jest to dziedzictwo wytworzone na miejscu albo od dawna tu zakorzenione i uznane przez ogół mieszkańców, oddziałujące na ich codzienne życie lub przynajmniej świadomie przez nich pielęgnowane. Ma ono przy tym postać materialną (budowle, artefakty, krajobrazy kulturowe, i instytucje organizacji kultury) oraz niematerialną, która właśnie w wymiarze lokalnym, ze względu na ów ograniczony horyzont i personalny kontakt z nosicielami dziedzictwa jest najbardziej namacalna dla turysty. Według definicji UNESCO na dziedzictwo niematerialne składają się praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności (i związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa), które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego [UNESCO 2003, art. 2.1]. Głównymi jego przejawami są tradycje i przekazy ustne, sztuki widowiskowe, zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne, wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata oraz umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym [Tamże, art. 2.2]. Niewiele jest miejsc od dłuższego zamieszkałych przez ludzi, w których nie udałoby się wskazać choćby kilku cech kulturowych tworzących ich tożsamość, a często również unikatowych, a więc wyróżniających je spośród innych. Ta odmienność – identyfikowana i wzmacniana przez interpretację procesów i świadectw - czyni je również potencjalnymi atrakcjami turystyki kulturowej. Naturalnym jest jednak, że w zależności od warunków geograficznych i historycznego rozwoju obszaru owo zachowane dziedzictwo może być zdominowane przez procesy i świadectwa charakterystyczne dla różnych społeczności (np. wiejskich, wielkomiejskich, typowo industrialnych czy nawet „jednozawodowych”, jedno- czy wieloetnicznych).

Na (istotną z punktu widzenia potrzeb turysty) materialną substancję i narracje lokalnego dziedzictwa, które mogą stać się niematerialnymi magnesami turystycznymi mogą się składać względnie zrównoważone typy zasobów o różnej genezie lub może ona być zubożona w wyniku świadomej eliminacji świadectw dziedzictwa niechcianego lub jego długotrwałego zaniedbania (zob. niżej). Dlatego dużą rolę w turystycznej interpretacji dziedzictwa odgrywa przebieg lokalnej historii, pozwalający zrozumieć przyczyny i wagę zmian politycznych, przemian w aktywności gospodarczej i innych przekształcających struktury danej społeczności i relacje wewnątrz niej, a także pochodzenie i ewentualny fakt dominacji niektórych typów materialnych świadectw. Z tego powodu zabytki, kolekcje i rozmaite formy prezentacji oraz wyjaśniania historii są integralnym elementem turystycznej interpretacji lokalnego dziedzictwa. Jednak bliskość i odczuwalność własnego dziedzictwa przez członków lokalnych społeczności i uświadamiana przez wielu z nich świadomość jego

wartości sprawiają, że w jego interpretację (tak dla samych siebie, jak i turystów) angażuje się liczebnie największa i najbardziej zróżnicowana grupa uczestników. To pozwala przekroczyć jego historyczną tylko interpretację i ożywić je w rozlicznych wymiarach w ofercie turystycznej. Kluczową rolę grają w niej lokalne muzea (w Polsce: muzea regionalne) i skanseny, posiadające i rozwijające systematyczne kolekcje, regularnie organizujące czasowe wystawy tematyczne i specjalne oraz proponujące szereg przedsięwzięć interpretacyjnych (oprowadzanie po zbiorach, lekcje muzealne, warsztaty, wernisaże, drzwi otwarte itd.). Podobną funkcję w tym wymiarze pełnią ekomuzea, które – obok stałych wystaw, jeśli je posiadają – prezentują rozproszone świadectwa dziedzictwa *in situ* najczęściej z udziałem ich opiekunów i w formule partycypacyjnej. Obok instytucji i organizacji kluczową rolę w turystycznej eksploatacji dziedzictwa (zwłaszcza niematerialnego) pełnią cykliczne eventy o charakterze tak elitarnym (jak festiwale teatralne) jak i masowym (obchody tradycji, festyny rzemiosła, imprezy muzyki ludowej), które są okazją do podejmowania i organizowania przedsięwzięć turystycznych. Znaczący udział w programach takich imprez mają aktywności interpretacyjne (jak pokazy, inscenizacje, opowieści, warsztaty, degustacje, ale też czasowe wystawy, spotkania z twórcami, prelekcje i wykłady). Ich organizatorami są często lokalne instytucje kultury (ośrodki kulturalne) pielęgnujące żywe zwyczaje, tradycje muzyczne, ale i kulturowe narracje), organizacje wytwórców i wspierające je samorządy (uzupełniające prezentację i interpretację o dystrybucję produktów). Eventy organizują również wspólnoty religijne, kontynuując tradycyjne formy kultu albo od dawna wrosłe w dzieje wspólnoty i współtworzące jej dziedzictwo (jak odpusty z ich rozwiniętą i często unikatową obrzędowością) albo związane z pochodzącymi z danego miejsca historycznymi lub hagiograficznymi narracjami np. obchodzenie rocznic wydarzeń z dziejów takiej wspólnoty, z biografią lub domniemaną opieką miejscowego świętego. W takich wypadkach interpretacja jest integralnie wpisana w obrzędy i ma najczęściej wyłącznie religijny wymiar. W interpretację lokalnego dziedzictwa dla turystów włączają się też kolekcjonerzy i dokumentaliści, udostępniający swoje zbiory, prezentujący je i omawiający. W wielu miejscach uczestniczą w niej organizacje, których misją jest ochrona i pielęgnowanie dziedzictwa (m.in. zespoły ludowe, stowarzyszenia rzemiosła), nieformalne grupy (ludowych artystów, wytwórców, performerów) oraz właściciele niektórych zakładów gastronomicznych posiadających tradycyjną ofertę, którzy poszerzają ją o pokazy, degustacje czy nawet koncerty. Integralnym elementem lokalnego dziedzictwa są także tradycyjne sposoby zarządzania środowiskiem (np. dla celów rolnictwa) oraz technologie wytwórcze i sposoby organizacji pracy. Pozwalały one optymalnie wykorzystać miejscowe zasoby naturalne, przez wieki dawały utrzymanie całym populacjom lub licznie uprawianym zawodom, przyczyniały się do wytworzenia etosu pracy oraz współkształtowały odrębność kulturową miejscowości i mikroregionów (m.in. w dziedzinie rzemiosła, kulinariów, form zagospodarowania przestrzeni i całych krajobrazów kulturowych oraz lokalnych tradycji i obchodów. Dla lokalnych produktów turystyki kulturowej (eventów, stacjonarnych pobytów tematycznych i kreatywnych) prezentacja i interpretacja miejscowego dziedzictwa lub jednego z jego wymiarów może stanowić rdzeń całego programu (np. warsztatów muzyki ludowej albo eventu rzemiosła) lub jego obowiązkowy moduł (dla pakietów typu city breaks czy pakietów ekomuzeum). Dla szerszej zakrojonych programów turystycznych (jak wielodniowe wycieczki egzotyczne, studyjne czy regionalne) może być stacją, której głównym zadaniem jest dostarczenie kontekstu historycznego lub ilustracja różnorodności kolejnych zwiedzanych miejsc. Przykładem cyklicznego wydarzenia w całości opartego na prezentacji i interpretacji lokalnego dziedzictwa, którego oferta turystyczna obejmuje liczne działania interpretacji (w tym oprowadzania tematyczne, wystawy i warsztaty tematyczne) jest Karnawał Wenecki [Venice Carnival 2019 [www](http://www.venicecarnival.com)]. Przykładem interpretacji skoncentrowanej na tradycjach i dwóch

historycznych profesjach (wytwarzaniu zegarów i artefaktów ze szkła) jest regionalny projekt turystyki kulturowej w niemieckim Szwarzwaldzie zarządzany przez tamtejszą organizację turystyczną [Schwarzwald CA 2019 www]. Z kolei przykładem serii „stacyjnych” modułów zintegrowanych w sieci produktowe turystyki (kulturowej i rekreacyjnej) i wprowadzających rozbudowane formy interpretacji lokalnego dziedzictwa do szerszych programów wycieczek lub pobytów jest oferta fińskiego Muzeum Lokalnej Historii w Rovaniemi [Rovaniemi M 2019 www].

Dziedzictwo grup mniejszościowych i defaworyzowanych

Na znacznej części zamieszkanego terytorium globu współczesne społeczności nie są jednolite etnicznie, co nakazuje zastanowić się nad wkładem rozmaitych grup w ich kulturowe dziedzictwo. Na kolejnych terenach aktualna większość lub grupa dominująca posiada stosunkowo młodą metrykę, a jej przewaga była skutkiem przejścia obszaru lub jego dynamicznego zasiedlenia kosztem dotychczasowych gospodarzy. Niemal wszędzie i w warunkach tworzonych przez prawie wszystkie cywilizacje przez wieki niedoceniany, a nawet marginalizowany był wkład rozmaitych grup z różnych powodów dyskryminowanych społecznie, politycznie, religijnie lub we wszystkich tych sferach jednocześnie. Taką grupę stanowiły np. mniejszości wyznaniowe, ale przede wszystkim kobiety. Oznacza to, że w zasadzie w każdym społeczeństwie można wskazać liczące się grupy, których dawny lub nawet obecny udział w jego procesach rozwojowych, a w konsekwencji świadectwa tegoż uznawane jako wspólne dziedzictwo pozostają niezauważone lub są nadal świadomie pomijane w dyskursie publicznym i edukacji. Zniekształcony jest przez to tak obraz przeszłości, jak i przekaz dziedzictwa. We współczesnej interpretacji dziedzictwa i w wykorzystującej jej programy turystyce podejmuje się działania służące dowartościowaniu udziału takich grup w procesach historycznych i ich wpływie na kształt tego, co uznawane jest za dziedzictwo w każdym wymiarze: począwszy od idei i wierzeń, przez respektowane w codziennym życiu zasady, pielęgnowane i społecznie żywe tradycje, tradycyjne zajęcia i produkty czy zwyczaje kulinarne, język, muzykę i kanony oraz artefakty sztuki (również ludowej), wytworzone dzieła literatury aż po kulturowy krajobraz obszarów zamieszkania, który one tworzą lub współtworzą. Wprowadzenie dziedzictwa grup defaworyzowanych do interpretacji w turystyce, a tym samym do świadomości jej uczestników, oddziałuje pozytywnie w kilku aspektach. Poszerza spektrum doświadczeń turystów o nowe wymiary dziedzictwa, wprowadza inne perspektywy spojrzenia na procesy historyczne (co w jakiejś mierze obiektywizuje ich obraz), uczy dostrzegać w fizycznej przestrzeni mniej wybijające się (czy, mówiąc za D. MacCannellem [1976], nie „inscenizowane”), ale cenne zasoby stanowiące świadectwa dawnej lub mało cenionej aktywności i uczestnictwa. Za pośrednictwem refleksji inspirowanej przez prawidłowo realizowaną interpretację (i na podstawie prostej analogii) kształtowana jest także podobna postawa turysty wobec jego wobec własnego dziedzictwa: zaczyna on dostrzegać i cenić stworzone przez „innych” czy „obcych” dobra i wartości, z których sam korzysta i do których się przyznaje oraz dostarczone przez nich impulsy rozwojowe, które odcisnęły swe piętno na przeszłości i teraźniejszości jego kraju i jego małej ojczyzny. Inaczej widzi odtąd tzw. „obce” dziedzictwo i uznaje potrzebę jego ochrony oraz opieki nad nim. Uczestnik takiej interpretacji otrzymuje też dodatkowe (może decydujące) impulsy do przyjmowania postawy otwartości i tolerancji przy zetknięciu z różnicami kulturowymi oraz innymi niż jego własne ocenami, poglądami i narracjami, pożądaną, a właściwie niezbędną do bezkonfliktowego i konstruktywnego uczestnictwa w czerpiącej z wielu źródeł kulturze i w codziennym funkcjonowaniu coraz mniej jednorodnych i coraz bardziej równościowych społeczeństw.

Omawiany wymiar interpretacji najwcześniej znalazł swoje zastosowanie w tzw. turystyce etnicznej, której rdzeniem doświadczeń jest dziedzictwo społeczności rdzennych mieszkańców terenów skolonizowanych przez Europejczyków, jak to się stało w obu Amerykach czy Australii. Miało to swój praktyczny wymiar wprowadzania nowych rodzajów zasobów i metod, koniecznych ze względu na ubóstwo atrakcyjnych świadectw materialnych i częsty brak źródeł pisanych. Inną grupą „na nowo odkrytą” okazały się dawniejsze i współczesne mniejszości religijne: ich idee, świadectwa kultu oraz obrzędowości, a także wynikające z doktryny lub praktyki religijnej zachowania społeczne (w tym etyka rodzinna i gospodarcza) stały się przedmiotem prezentacji i interpretacji: dotyczy to np. mennonitów, ale również (w odniesieniu religijnym) Żydów. Inna grupa przedsięwzięć skoncentrowanych na „mniejszościowe” dziedzictwo to propozycje tzw. turystyki sentymentalnej. Uprawiają ją m.in. Polacy podróżujący w grupach wycieczkowych na Ukrainę śladami naszej wielowiekowej obecności na jej dzisiejszym terytorium. Na wielu obszarach docelowych tej odmiany turystyki kulturowej lokalne władze i społeczności, które rozumieją poważny udział dawnych współmieszkańców w swoim dziedzictwie, m.in. jako twórców zachowanych jego zasobów (jak zespołów urbanistycznych, zabytkowych świątyń, rezydencji i cmentarzy, części zachowanych tradycji itd.) i decydują się go uwzględnić w swojej ofercie turystycznej, mogą nie tylko liczyć na zwiększenie zysków z turystyki dzięki odwiedzinom wspomnianej grupy, ale i pozytywnie wpłynąć na świadomość dziedzictwa wśród mieszkańców. Obok kobiet wśród grup dotąd defaworyzowanych objętych turystyczną interpretacją coraz częściej uwzględniane są mniejszości seksualne, których wkład w lokalne dziedzictwo staje się przedmiotem programu wycieczek. Uwzględnia się także dzieje i wkład grup imigranckich, przykładowo zakładając muzea imigracji (jak na nowojorskiej wyspie Ellis Island). W globalnej ofercie turystyki kulturowej istnieje kilka dziesiątek szlaków o mniej lub bardziej rozwiniętym poziomie organizacji (od materialnych po wirtualne). Niektóre biura podróży kulturowych posiadają w ofercie osobną kategorię propozycji profilowanych na dzieje grup mniejszościowych i adresowanych do ich przedstawicieli lub nawet specjalizują się w takich przedsięwzięciach. Rdzeniem programu takich wycieczek jest wkład tych grup w dziedzictwo kulturowe odwiedzanych krajów i społeczności. Z kolei w lokalnych ofertach turystycznych można odnaleźć zarówno koncentrujące się na dziedzictwie mniejszości parki dziedzictwa lub centra interpretacji (oferujące kompleksowe programy trwające cały dzień a nawet parę dni i obejmujące zwiedzanie rozproszonych świadectw) oraz tysiące tematycznych wystaw muzealnych z gotowymi programami interpretacji na zamówienie. Jako propozycje dla grup zorganizowanych i turystów indywidualnych zainteresowanych tą tematyką funkcjonują lokalne (głównie miejskie) trasy turystyczne, łączące poszczególne obiekty i miejsca z elementami (opisy in situ i w audioprzewodnikach, teksty w dystrybuowanych materiałach) i całymi programami interpretacji (w ramach stałych wystaw muzealnych), a nawet mikroeventów (jak koncerty) oraz gotowe tematyczne programy przewodników. Przykładem kompleksowych programów interpretacji realizowanych podczas wielodniowych wycieczek są wyprawy dla członków diaspory żydowskiej i osób zainteresowanych żydowskim dziedzictwem organizowane przez amerykańskie biuro z Miami [Momentum Tours 2019 [www](http://www.momentumtours.com)] do kilkudziesięciu krajów świata, w tym do Polski i na Ukrainę. Równie ważne jak odwiedziny miejsc związanych z historyczną obecnością Żydów (lub ich aktualnych ośrodków religijnych i kulturalnych) są w tych programach prelekcje, spotkania ze świadkami historii, kuratorami wystaw lub reprezentantami żydowskiej wspólnoty, spacer tematyczne po miastach, koncerty, a nawet wizyty w archiwach. Najszerzej zakrojonym europejskim przedsięwzięciem organizacji turystyki kulturowej poświęconej „mniejszości” i jej dziedzictwu (z pokaźnym komponentem interpretacji i propozycjami tematycznych wycieczek wniesionym przez licznych uczestników projektu z całego kontynentu) są Europejskie Szlaki Dziedzictwa Żydowskiego [ERJH 2019 [www](http://www.erjh.org)]. Skromnymi (bo

dysponującymi tylko ubogim zbiorem materiałów zapisanych oraz przekazem niektórych gospodarzy obiektów i miejscowych przewodników) krajowymi przykładami takich systemów mogą być Szlak Tatarski na Podlasiu czy Szlak Mennonitów na Żuławach. Całodniowy program interpretacji dziedzictwa rdzennej ludności oferuje kanadyjski Wanuskewin Heritage Park [WHP 2019 [www](#)] dysponujący centrum interpretacji, infrastrukturą noclegową, ścieżkami i propozycjami dłuższych wycieczek terenowych oraz ofertą performance'u. Natomiast jako przykład wprowadzenia modułu mniejszościowego do lokalnej oferty turystycznej (obok znanego Muzeum Polin z jego bogatym spektrum propozycji) może służyć poznańskie Muzeum Bambrów poświęcone spolonizowanej grupie niemieckich osadników, która przez ostatnie trzysta lat wniosła znaczący wkład w dzieje i kulturę miasta [MBambrów 2019 [www](#)]. Przykładem programu turystycznej interpretacji skoncentrowanego na grupie historycznie dyskryminowanej jest realizowany w niemieckim mieście Münster projekt „Frauenhistorische Stadtrundgänge von Frauen für Frauen“. Polega on na organizowaniu regularnych spacerów z przewodniczkami (często badaczkami), których tematami są warunki życia kobiet różnych epok, ich udział w funkcjonowaniu i rozwoju miasta, dzieje ich emancypacji oraz wybitne postacie kobiece z miejskiej, akademickiej i regionalnej historii. Przygotowanie i realizacja tych programów często wymaga reinterpretacji lokalnych źródeł historycznych i wiele z nich ma postać zwiedzania z perspektywy lub alternatywnych narracji [AFM 2019 [www](#)].

Dziedzictwo „zwykłych” ludzi

Szersze uwzględnienie tego wymiaru funkcjonowania dziedzictwa można obserwować od końca lat 80. XX wieku [Mikos v. Rohrscheidt 2019, s. 12]. Proces ten rozpoczęło pojawienie się skansenów, prezentujących oryginalne domostwa chłopskie i zbiory etnograficzne, a zintensyfikowało upowszechnienie się turystyki kulturowej, w której od lat trzydziestych XX w. zaczęli liczniej uczestniczyć również przedstawiciele rodzin robotniczych, których korzenie wywodziły się ze wsi. Byli oni zainteresowani dziedzictwem swoich przodków i doceniali interpretację nie tylko elitarnej, ale i codziennej kultury. Udział tego wymiaru dziedzictwa w interpretacji turystycznej zwiększyło pojawienie się muzeów i rezerwatów archeologicznych przekazujących publiczności istotne informacje o codziennym życiu ludzi w najdawniejszych epokach przy jednoczesnym braku znanych przywódców i aktorów historii oraz ich biografii. Ważnym momentem było też wprowadzenie do powszechnej edukacji wielu krajów świata pracy ze źródłami prezentującymi relacje świadków historii (m.in. Holokaustu). W interpretacji licznych ekomuzeów eksponujących te zagadnienia w programach edukacji kierowanych do odwiedzających i centrów interpretacji dziedzictwa dedykowanych mniejszościom i rdzennym mieszkańcom, dziedzictwo „zwykłego człowieka” zajęło centralne miejsce. Jego wprowadzenie do turystycznej interpretacji ma na celu w pierwszym rzędzie objęcie nią indywidualnego, czyli najgłębiej ludzkiego wymiaru funkcjonowania jakiejś społeczności i obszaru w danym czasie i okolicznościach. Ma to niemałe znaczenie zwłaszcza w konfrontacji z okresami trudnymi (kryzysy gospodarcze), tragicznymi (czasy głodu i wojen) albo w momentach radykalnych przemian, jak rewolucje czy gwałtowna industrializacja. Takie spojrzenie umożliwia personalizację przekazu (który uzyskuje swojego bohatera) i tym samym ułatwia jego percepcję i zaangażowanie uczestników w działania interpretacyjne dzięki identyfikacji z nim. Jednocześnie jednak dowartościowuje osobę, rodzinę i małą grupę jako uczestników wydarzeń i (niedocenianych a niezbędnych) współtwórców wspólnego dziedzictwa i jego (przez wieki) faktycznych depozytariuszy i użytkowników, a nierzadko również stróżów. Warto przecież przypomnieć, że przykładowo litewscy chłopci przechowali etniczny język, którego przez wieki nie używały elity, na wielu obszarach dziedzictwo kulinarne było odtwarzane z potraw wiejskich, a sztukę

ludową uprawiali wyłącznie ludzie niebędący do niedawna bohaterami przekazów historii ani treści edukacji. W konfrontacji z uznanymi świadectwami dziedzictwa skoncentrowanymi m.in. w dużych miastach i znanych muzeach ten wymiar wnosi swego rodzaju kontrapunkt: doświadczenie społeczeństwa, kultury i własnego życia przez zwykłego człowieka jako ich uczestnika, ale również odbiór wydarzeń i przemian przez niego jako ich beneficjenta lub – nierzadko - ofiary. W rozproszonej interpretacji lokalnego dziedzictwa (np. w ekomuzeum) możliwe jest także stworzenie wielowymiarowego i w miarę kompletnego obrazu dawnego życia „małej ojczyzny” łącznie z tak ulotnymi elementami jak gwara czy tradycyjne kulinaria. Prezentacja dziedzictwa zwykłych ludzi umożliwia też naoczne ukazanie procesów dostosowania się człowieka do warunków otoczenia, pozwala na zarysowanie intelektualnych horyzontów ludzi oraz idei i przekonań kształtujących ich codzienne postawy, zrozumienie m.in. dawnego oddziaływania religii na kulturę i społeczeństwo, doświadczenie dostępnych dawniej technologii (np. wytwarzania, leczenia) oraz technik, sprzętów i narzędzi decydujących o warunkach funkcjonowania człowieka i możliwościach rozwoju, ale i przeżycia. Atrakcyjnymi formami interpretacji życia i dziedzictwa zwykłych ludzi są wspomniane wystawy etnograficzne i archeologiczne, zwłaszcza jeśli uzupełniają je żywe sceny i całe ich serie.

Przykładem takich działań jest niemiecki rezerwat archeologiczny w Unteruhldingen [Unteruhldingen 2019 www]. Inną metodą jest konfrontacja zwiedzających z relacjami świadków historii, co dokonuje się w postaci aranżowanych spotkań albo w postaci (filmowego lub głosowego) nagrania [Polin 2019 www]. W przewodnictwie turystycznym ten wymiar dziedzictwa może być efektywnie prezentowany i interpretowany przez tzw. zwiedzanie stylizowane, w którym przewodnik „wciela się” w bohatera (anonimowego reprezentanta zawodu czy przypadkowo wybranego bohatera) i ubrany w strój z epoki, wykorzystując rekwizyty, a często także używając historycznej lub środowiskowej gwary prowadzi przekaz w pierwszej osobie, interpretując środowisko życia i funkcjonowania swojej grupy jakby „z pierwszej ręki” [Mikos v. Rohrscheidt 2014, s. 161-170] lub przez oprowadzanie z perspektywy koncentrujące się na jednostkowym odbiorze środowiska lub dynamicznie zachodzących wydarzeń [Tamże, s. 224-232]. Okazją do całodniowego doświadczenia dziedzictwa zwykłych ludzi może być udział w programach inscenizujących i interpretujących codzienne życie wiosek, a nawet miasteczek, które oferują centra interpretacji lub tzw. muzea żywej historii czy „żywe” skanseny [Camlann 2019 www]. Natomiast najszerzej i najbardziej intensywnie realizuje się je podczas eventów żywej historii (będących samodzielnymi celami nawet kilkudniowych wypraw turystów), jednak nie imprez batalistycznych, a raczej festiwali i festynów organizowanych przez muzea [Biskupin 2019 www] lub stowarzyszenie odtwórstwa historycznego.

Kłopotliwe dziedzictwo w interpretacji turystycznej

Pojęcie dziedzictwa kłopotliwego czy dysharmonijnego (*disonant heritage*) albo trudnego ma w założeniu jego twórców i badaczy zastąpić jako wspólne określenie [zob. Banaszkiewicz 2018 s, 43-54] dotychczas używane terminy o wąskim znaczeniu odnoszące się do poszczególnych rodzajów zidentyfikowanych problemów, takie jak dziedzictwo kontrowersyjne (co do oceny), niewygodne, trudne, konfliktowe lub konfliktujące (tworzące napięcia), nieuznawane lub nieuwzględniane (pomijane), porzucone, obce czy sporne. Problematyka jego eksploracji, zagospodarowania i zorganizowanej eksploatacji w turystyce doczekała się własnych opracowań w naukowej literaturze światowej [m.in. Tunbridge i Ashworth 1996] i krajowej [Owsianowska i Banaszkiewicz 2015, Pokojska i Suszczewicz 2016; Nieszczerowska 2016, Banaszkiewicz 2018, s. 77-209]. Badacze podejmowali też kwestię jego interpretacji, m.in. w muzeach i ekspozycjach [Banaszkiewicz 2018, s. 61-75]

czy w przewodnictwie turystycznym [Mikos v. Rohrscheidt 2014, s. 23-27]. Do bardziej znanych przykładów kłopotliwego dziedzictwa należą materialne pozostałości obcego (np. kolonialnego albo okupacyjnego) panowania, jak fortece, faktorie, ale i miejsca prześladowań czy nawet eksterminacji, ślady konfliktów wojennych, w tym umocnienia i miejsca bitew, symbole obalonych reżimów (siedziby władz, pomniki, panegiryczna literatura itd.), porzucone miejsca zakończonej produkcji, miejsca biograficzne, miejsca kultu, inne zabytki czy cmentarze związane z nieistniejącymi lub wypędzonymi grupami etnicznymi lub religijnymi, często również miejsca po prostu wstydliwe dla współczesnych społeczności danego miasta czy obszaru, bo porzucone i zdewastowane. Świadectwa tego dziedzictwa bywają nie tylko pomijane milczeniem, ale w wielu miejscach wyłączane z dostępności (przez zamknięcie / ogrodzenie obiektu albo usunięcie zbiorów z wystawy), fizycznie eliminowane (przez planowe niszczenie jego świadectw), dewastowane z milczącym przyzwoleniem władz (przysłowiowe wykorzystanie cegieł z niechcianej twierdzy na budowę domu czy kurnika) albo są przedmiotem zawłaszczania i zakłamywania, np. przez wysiłki polityki historycznej [Mikos v. Rohrscheidt 2018b, s. 87-90; 101-103]. Jednocześnie kłopotliwe dziedzictwo z różnych powodów (pomimo, a nawet m.in. właśnie z powodu swej „kłopotliwości”) staje się przedmiotem eksploatacji turystycznej, w tym i interpretacji z udziałem turystów. Dobrze ilustruje to opisany przez badaczy turystyki przykład strefy wokół Czarnobyla [Banaszkiewicz, Kruczek, Duda 2017, s. 150-163]. Może to być rezultatem uznania jego gospodarzy, że takie jego wykorzystanie przyczyni się do poprawy warunków ekonomicznych życia ludności lub wzrostu dochodów państwa (dzięki obsłudze turystów), co ma szczególne znaczenie w społeczeństwach przeżywających długotrwałe kryzysy lub znajdujących się w stagnacji. Może być też skutkiem zawartych porozumień międzynarodowych, które wymuszają na gospodarzach przystąpienie do ochrony oraz udostępnienie tej grupy świadectw (jak cmentarze czy kolekcje sztuki). Bywa też efektem długotrwałych procesów przemiany świadomości społecznej (i postaw wobec niego) inicjowanych przez jednostki lub grupy jego obrońców i przyjaciół, a wspieranych przez powszechną edukację oraz media. Może być też wywołane przez komercyjne inicjatywy ludzi i organizacji, którzy próbują zdyskontować stopniowy lub nagły wzrost zainteresowania określoną grupą świadectw dziedzictwa (np. ruin, umocnień czy dawnych fabryk) i przystępują do jego zagospodarowania w wielu miejscach naraz, tworząc produkty turystyczne. Skutki tego są zwykle pozytywne zarówno dla samych świadectw kłopotliwego dziedzictwa (kiedy dzięki zagospodarowaniu i udostępnieniu zostają one fizycznie uratowane przed eliminacją lub degradacją, na nowo wprowadzone do świadomości albo docenione przez miejscową społeczność ze względów np. ekonomicznych), jak i dla potencjału turystycznego (bo poszerzona zostaje lista walorów albo nowa grupa turystów zostaje zainteresowana ich eksploracją) oraz dla mieszkańców danego miejsca czy obszaru, ponieważ ich ponowne wprowadzenie do „obiegu” „odnawia” ich zbiorową pamięć i wzmacnia świadomość historyczną, poszerza horyzont ich tożsamości jako gospodarzy własnej małej ojczyzny, uatrakcyjnia zbiory, a aktywna i zróżnicowana interpretacja ożywia ofertę kulturalną. Z drugiej strony eksploatacja turystyczna kłopotliwego dziedzictwa powoduje często konflikty z wykonawcami obowiązującej polityki historycznej, dla których jest ona często niewygodna, bo podważa forsowane przez nich tezy. Może też wywołać opór części społeczeństwa lub aktywnych grup nadal przeciwnych jego uznaniu i eksponowaniu, a nawet otwarcie wrogich wobec jakichkolwiek form jego wykorzystania, w szczególności zaś wprowadzenia wątków z nim związanych do edukacji. Za takie są uważane również liczne formy interpretacji (jak propozycje wizyt w ramach wycieczek szkolnych i warsztatów tematycznych dla uczniów, tworzenie centrów interpretacji dziedzictwa lub stałych wystaw w funkcjonujących muzeach).

Zorganizowana interpretacja świadectw kłopotliwego dziedzictwa w turystyce funkcjonuje, co warto wspomnieć, paralelnie do jego spontanicznej, nie zawsze legalnej i zupełnie „dzikiej” interpretacji, niełatwej z tego powodu do identyfikacji i analizy [zob. Banaszekiewicz, 2018, s. 83-92; 112-122; 162-170]. Spektrum form tej pierwszej zależy tak od ich statusu prawnego i własnościowego oraz stanu ich zachowania, od oceny ekonomicznej racjonalności ich zagospodarowania lub od już istniejącego popytu, jak i od poziomu akceptacji w danym społeczeństwie dla jego udostępnienia i wykorzystania oraz statusu zaangażowanych w to podmiotów i środków stojących do ich dyspozycji. Sięga ono od najskromniejszych, jak włączenie tej grupy świadectw dziedzictwa do programów zwiedzań przez przewodników i opatrywanie komentarzami, przez poświęcenie im odrębnych programów zwiedzania, jak dość popularne lokalne trasy etniczne, wielokulturowe, militarne, przez komercyjne oferty przeżyciowej turystyki miejskiej poświęcone kłopotliwemu dziedzictwu minionych epok [Communism Tour 2019 [www](#)], ale też dzielnicom nędzy [Mumbai Slum Tour 2019 [www](#)], aż po specjalne i rzetelnie przygotowane zwiedzania z narracją alternatywną [Mikos v. Rohrscheidt 2014, s. 225-226]. Odbywa się w postaci mikroeventów: stacjonarnych inscenizacji wydarzeń związanych z tym dziedzictwem (jak bitwy) albo dramatyzacji w ramach zwiedzań fabularyzowanych, jak to poświęcone niesprawiedliwemu i okrutnemu procesowi „czarownicy z Freiburga” [Mikos v. Rohrscheidt 2018a, s. 98], przez zagospodarowanie i fizyczny lub elektroniczny opis miejsc, jak komentarze, funkcjonowanie stałych miejsc pamięci z etatowym personelem, trasami zwiedzania, ekspozycjami, projekcjami filmów, propozycjami warsztatów edukacyjnych i literaturą w obiektach z tej grupy [Bautzen 2019 [www](#)], aż po kompleksy pamięci funkcjonujące na prawach muzeów z pełną gamą działań interpretacyjnych [Auschwitz 2019 [www](#)]. Trudno wskazać ponadlokalne materialne szlaki kulturowe dedykowane temu dziedzictwu, jednak dobrze opracowane wirtualne trasy takich szlaków reprezentują liczne serie powtarzalnych wycieczek jego śladami i opisy w przewodnikach książkowych, internetowych i elektronicznych [Traces Of War 2019 [www](#)].

Dyskusja i zakończenie

Opisane w niniejszym opracowaniu rozliczne rodzaje zasobów dziedzictwa nie wyczerpują listy tych, które w globalnej, krajowej lub lokalnej skali są przedmiotem interpretacji świadomie kierowanej do turystów i odbywającej się z ich udziałem. Tym samym podjęta tu próba ich typologizacji nie rości sobie pretensji do kompletności. W wielu miejscach interpretację realizuje się bowiem w stosunku do zasobów na tyle unikatowych, że pozbawionych odpowiedników, co utrudnia włączenie ich do szerszych typologii lub też kontrowersyjnych z punktu widzenia autentyczności dziedzictwa. Takimi są m.in. alternatywne wątki biograficzne ważnych postaci z dawniejszej historii (w tym władców i założycieli religii) nierzadko ocierające się o fikcję i sprzeczne z udokumentowanymi faktami, jednak od wieków mające swoich zwolenników i tym samym generujące ruch turystyczny. Z kolei powodem tworzenia nierzadko rozbudowanej turystycznej interpretacji fikcyjnego dziedzictwa w stosunku do nowszych wydarzeń może być polityka historyczna, czego najbardziej wymownym dowodem są „święte miejsca” Korei Północnej, rzekomo związane z narodzinami jej drugiego lidera, Kim Jong Ila.

Ponadto w wielu obszarach realizowane są działania interpretacyjne w stosunku do grupy zasobów uznawanej za ważne i zasługujące na tworzenie odrębnego doświadczenia turystycznego wyłącznie dla zamkniętej grupy ludzi, a zatem nieinteresujące turystów lub też dla nich niedostępne. Dzieje się tak ze względu na współwystępowanie ich silnego społecznego, a nawet osobistego powiązania z dzisiejszymi gospodarzami i jednocześnie restrykcyjnych reguł ich udostępniania (jak to ma miejsce w niejednej rezydencji i kolekcji

rodzinnej dostępnej tylko członkom rodu) lub/i wyłączności jedynej uznanej, np. tradycyjnej, a nawet kanonicznej wersji interpretacji (to ostatnie zdarza się w przypadku świętych miejsc zamkniętej grupy religijnej). Jeszcze gdzie indziej wprowadzanie kierowanej do odwiedzających interpretacji dokonuje się w wyniku chwilowego zainteresowania miejscem, obiektem czy artefaktem, wywołanego wydarzeniem artystycznym (jak popularny film silnie lub luźniej nawiązujący do przeszłości), medialnie nagłośnionym epizodem z przeszłości odległej (np. odnalezienie prawdziwych lub domniemanych świadectw wydarzenia) lub bliższej (np. wybuch skandalu dotyczącego ważnych postaci, grup etnicznych czy religijnych albo organizacji).

W krótkim czasie upływającym do pojawienia się ruchu turystów, produktów turystycznych i wpisanej w ofertę lub spontanicznie wykonywanej sfery interpretacji trudno nie tylko ocenić rzeczywisty związek takich zasobów z dziedzictwem (w tym ich autentyczność, faktyczne powiązania z bohaterami, wydarzeniami i procesami historycznymi i kulturotwórczymi), jak i przewidzieć perspektywy rozwoju tych miejsc jako atrakcji turystycznych. Wymaga to czasu i rzetelnych badań. Jednak niektóre z takich miejsc i zasobów, czy to po potwierdzeniu ich autentyczności względnie poszerzeniu dostępności turystycznej, czy też dzięki utrzymaniu popytu turystycznego z jednoczesnym podniesieniem interpretacji na wyższy poziom (uwzględniający krytykę) mogą w przyszłości nie tylko stać się trwałymi przedmiotami interpretowania, ale również zainicjować lub współtworzyć nowe obszary interesującej nas działalności (jak interpretacja „dziedzictw alternatywnych”, interpretacja świadomie limitowanych zasobów, interpretacja fikcji historyczno-politycznej itd.). Dlatego właśnie one zasługują na dalsze, szczegółowe badania, odnoszące się zarówno do ich istoty i kompozycji, do okoliczności powstawania względnie intencji i trybu odgórnego tworzenia produktów turystycznych na ich bazie, do sposobów wprowadzania ich interpretacji oraz aktorów tych działań oraz całościowego zarządzania takimi produktami i programami turystyki kulturowej.

Obok zagadnień tworzących wspólnie problematykę skansenizacji dziedzictwa Autor niniejszego opracowania uważa to właśnie pole badawcze za potencjalnie najważniejsze dla badaczy przedmiotów i treści współczesnej interpretacji dziedzictwa. Innymi istotnymi aspektami wymagającymi systematycznej analizy są poszczególne wymiary (poziomy) współczesnej interpretacji dziedzictwa, wykorzystywane w niej metody i narzędzia z jednej strony oraz kompleksowe zarządzanie interpretacją dziedzictwa w kontekście turystyki kulturowej z drugiej. Będą one stanowiły przedmiot dwoj kolejnych opracowań Autora. Niniejszy tekst (i cała seria artykułów) może także stanowić przyczynek do szerszej dyskusji nad interpretacją dziedzictwa w krajowej turystyce kulturowej i być punktem wyjścia dla przygotowania - ze wszech miar pożądanego - monografii, kiedy takie przedsięwzięcie zostanie podjęte.

Bibliografia

- Banaszkiewicz M., 2018, *Turystyka w miejscach kłopotliwego dziedzictwa*, Wyd. UJ, Kraków
- Banaszkiewicz M., Kruczek Z., Duda A., 2017, *The Chernobyl Exclusion Zone as a Tourist Attraction. Reflections on the Turistification of the Zone*, "Folia Turistica" nr 44, s. 145-169
- Fyall A., Garrod B., 1998, *Heritage tourism: at what price?*, "Managing Leisure", nr 3(4), s. 213-228.
- Gawęł Ł., 2012, *Zarządzanie strategiczne szlakiem dziedzictwa kulturowego w świetle koncepcji stakeholders*, "Turystyka Kulturowa" nr 10, s. 31-40
- Go F. M., Lee R. M., Russo A. P., 2008, *Turystyka kulturowa a rozwój regionalny*, [w:] L. Pender, R. Sharpley (red.), *Zarządzanie turystyką*, PWE Warszawa, s. 364-381
- Kruczek Z., 2011, *Atrakcje turystyczne. Fenomen, typologia, metody badań*, Proksenia, Kraków

- Ludwig T., 2003, *Einführung in die Naturinterpretation* [w:] *Interpretation bei der NNA Seminar*, Bildungswerk Interpretation, Werleshausen, (pdf), s. 1-8
- MacCanell D., 1976, *The Tourist: A new Theory of the Leisure Class*, Schocken, New York
- McIntosh A.J., Prentice R.C., 1999, *Affirming authenticity: Consuming cultural heritage*, "Annals of Tourism Research", t. 26, z. 3, s. 589-612
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2010a, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, KulTour.pl, Poznań
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2014, *Współczesne przewodnictwo miejskie. Metodyka i organizacja interpretacji dziedzictwa*, Proksenia / KulTour.pl, Kraków - Poznań
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2017, *Zarys problematyki zarządzania w turystyce kulturowej*, „Turystyka Kulturowa” nr 1, s. 8-55
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2018a, *Historia w turystyce kulturowej*, WN PWN, Warszawa
- Mikos v. Rohrscheidt 2018b, *Polityka historyczna z etyką w tle. Patologie w kreowaniu doświadczeń turystów kulturowych*, "Folia Turistica" nr 49, s. 67-123
- Mikos v. Rohrscheidt 2018c, *Turystyka kulturowa jako forma wpisywania dziedzictwa w kapitał kulturowy jednostki* [w:] A. Marciniak, M. Paleta, K. Kajda (red.), *Dziedzictwo we współczesnym świecie*, Universitas, Kraków, s. 49-69
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2019, *Zarys dziejów interpretacji dziedzictwa w turystyce i propozycja ich systematyki*, „Turystyka Kulturowa” nr 3, s. 7-32
- Moscardo G., 1996, *Mindful Visitors. Heritage and Tourism*, "Annals of Tourism Research" t. 23, nr 2, s. 376-397
- Moscardo G., Ballantyne R., Hughes K., 2007, *Designing Interpretive Signs. Principles in Practice*, Fulcrum Publishing, Golden
- Nieszczzerowska M., 2016, *Turystyczna eksploracja alternatywnego dziedzictwa*, "Turystyka Kulturowa", nr 3, s. 42-55
- Nowacki M., 2012, *Dziedzictwo i turystyka: relacje i ewolucja koncepcji* [w:] B. Włodarczyk, B. Krakowiak (red.), *Kultura i turystyka. Wspólne korzenie*, ROTWŁ, Łódź s. 35-49
- Pokojska W., Suszczewicz M., 2016, *Turystyka miejsc niechcianych – poradzieckie garnizony w Polsce Zachodniej*, "Turystyka Kulturowa" nr 2, s. 101-115
- Puczko L., 2006, *Interpretation in cultural tourism*, [w:] M.K. Smith, M. Robinson (red.), *Cultural tourism in a changing World: Politics, Participation and (Re)presentation*, Channel View, Clevedon, s. 227-243
- Ohara K., 2012, *Relationship between peoples' local actions and traditional museums – case study on Miura Peninsula Ecomuseum as the network to integrate local resources in the area* [w:] Lira S. i in., 2012, *Ecomuseums 2012, 1.st International Conference on Ecomuseums, Community Museums and Living Communities*, Green Lines Institute for Sustainable Development, Barcelos, s. 271-279
- Owsianowska S., Banaszkiwicz M., 2015, *Trudne dziedzictwo a turystyka. O dysonansie dziedzictwa kulturowego*, „Turystyka Kulturowa” nr 11, s. 6-24
- Smith K., 2009, *Issues in Cultural Tourism Studies*, Routledge, London - New York
- Stasiak A., 2013, *Produkt turystyczny w gospodarce doświadczeń*, "Turyzm", nr 23/1, s. 29-38
- Timothy D.J., 2011, *Cultural Heritage and Tourism. An Introduction*, seria: *Aspects of Tourism Texts*, Channel View Publications, Bristol - Buffalo - Toronto
- Timothy D.J., Boyd S.W. 2003, *Heritage Tourism*, Pearson Education Limited, Harlow,
- Tunbridge J., Ashworth G., 1996, *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict*, Wiley, Chichester
- UNESCO 2003 - *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z dnia 17 października 2003 r.*, Tekst polski: Dz. U. 2011 nr 172, poz. 1018
- Żemła M., 2017, *Rola koncepcji ekonomii doświadczeń w postmodernistycznej interpretacji trendów rynkowych w turystyce i budowie nowoczesnych produktów turystycznych*, "Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego" t. 31 (3), s. 7-16

Netografia

AFM 2019 www.kalinen.wordpress.com/tag/stadtfuehrungen-von-frauen-fur-frauen-in-munster

Afrika und Orient Erleben, 2019 www.gebeco.de/system/kataloge/pdf/Gebeco_Afrika_2019.pdf

Auschwitz 2019 www.auschwitz.org – witryna Miejsca Pamięci i Muzeum Auschwitz-Birkenau z pełnym opisem oferty edukacyjnej

Bautzen 2019 www.stsg.de/cms/bautzen/startseite – witryna Miejsca Pamięci Bautzen (dawnego więzienia STASI) z ofertą zwiedzania i interpretacji

BFT 2019 www.thefreedomtrail.org – Opis Boston Freedom Trial tematyczna trasa poświęcona wydarzeniom rewolucji amerykańskiej z ofertą działań interpretacyjnych

Biskupin Festyn 2019 www.biskupin.pl/festyn – witryna Muzeum Archeologicznego w Biskupinie z programem aktualnej edycji Festynu Archeologicznego

Camlann 2019 www.camlann.org – witryna "średniowiecznej wioski Camlann" (UK) funkcjonującej jako muzeum żywej historii z programem imprez i propozycji interpretacji

Chemin Stevenson 2019 www.chemin-stevenson.org – witryna Szlaku R.L. Stevensona (Francja)

Communism Tour 2019 www.krakow-tours.com/communism-nowa-huta-tour – oferta „Communism & Nowa Huta Tour” krakowskiego operatora KrakowTours

DoChara Joyce 2019 www.dochara.com/tour/itineraries/joyce-tour – propozycja zwiedzania Dublina śladami J. Joyce i „Ulissesa” w opisie elektronicznego przewodnika DoChara

ECS 2019 www.ecs.gda.pl – witryna Europ. Centrum Solidarności z ofertą edukacyjną

ERJH 2019 www.jewishheritage.org/web/european-routes – witryna Europejskich Szlaków Dziedzictwa Żydowskiego, opisy obiektów, propozycje wypraw i kalendarium interpretacji

ESI 2019 www.impressionismsroutes.com – witryna Europ. Szlaków Impresjonizmu

FB 2019 www.freilichtmuseum-beuren.de/veranstaltungen – aktualna oferta nawiązujących do regionalnego dziedzictwa kulturowego oprowadzań, regularnych mikroeventów i warsztatów tematycznych wirtemberskiego Freilichtmuseum Beuren (Niemcy)

Flodden 2019 www.flodden1513ecomuseum.org – witryna szkockiego Ekomuzeum Bitwy pod Flodden z ofertą programów edukacyjnych

Fuggerei Augsburg 2019 www.fugger.de/en/fuggerei.html – witryna historycznej dzielnicy socjalnej w Augsburgu (Niemcy) z ofertą interpretacji i edukacji

Hanse 2019 www.hanse.org – witryna Szlaku Hanzy (SK Rady Europy)

GMM 2019 www.gutenberg-museum.de – witryna Gutenberg Museum w Moguncji (Niemcy) z aktualną ofertą turystyczną

KR Spuren 2019 www.kultours.reisen/schottland-reisen/8-tage-reise-spuren-schottischer-moenche.html – oferta wycieczki „Śladami szkockich mnichów” biura Kultours

LAndalus 2019 www.legadoandalusi.es – witryna SK Rady Europy

MBambrów 2019 www.bambrzy.poznan.pl/node/6 – witryna Muzeum Bambrów Poznańskich z aktualną ofertą turystyczną

MBambrów 2019 www.bambrzy.poznan.pl/node/6 – witryna Muzeum Bambrów Poznańskich z aktualną ofertą turystyczną

Momentum Tours 2019 www.momentumtours.com – witryna biura podróży specjalizującego się w dziedzictwie żydowskim ze szczegółowymi programami wycieczek

Mozarteum 2019 www.mozarteum.at – witryna Mozarteum, instytucji kultury w Salzburgu (Austria) z aktualną ofertą kulturalną i interpretacyjną

MPW 2019 www.1944.pl – witryna Muzeum Powstania Warszawskiego z opisem ekspozycji i aktualnej oferty edukacyjnej

Mumbai Slum Tours 2019 www.viator.com/Mumbai-attractions/Dharavi-Slum – oferta zwiedzania slumsów Mumbaju na witrynie lokalnego pośrednika usług Viator.com

Muzeum Krakowa 2019 www.muzeumkrakowa.pl/wystawy/sladem-europejskiej-tozsamosci-krakowa-szlak-turystyczny-po-podziemiach-rynku-glownego – opis wystawy nt. związków i wymiany miasta z innymi ośrodkami handlu i kultury w Europie

Muzeum Lubelskie 2019 www.muzeumlubelskie.pl/_KAPLICA_TROJCY_SWIETEJ-1-126-30.html

NA USA 2019 www.archives.gov/dc - witryna Narodowego Archiwum USA w Waszyngtonie z ofertą zwiedzania i interpretacji

Parada SP 2019 www.paradasp.org.br - Parada do Orgulho LGBT de Sao Paulo – witryna Stowarzyszenia Parady LGBT w Sao Paulo (Brazylia) z programem najbliższej edycji

PIR 2019 www.ironrouteintheypyrenees.com – Witryna Szlaku Żelaza w Pirenejach

Polin 2019 www.polin.pl/pl/oferta-edukacyjna-stefa-dla-nauczyciela/spotkania-ze-swiadkami-historii - spotkanie ze świadkiem historii w Muzeum Historii Żydów Polskich Polin

RovaniemiMT 2019 www.totto.fi – witryna muzeum Rovaniemen Kotiseutu Museo (Finlandia) z ofertą dla turystów

S Kopernikowski 2019 www.szlakionline.pl/2019/02/szlak-kopernikowski – opis przebiegu (wirtualnego) Szlaku Kopernikowskiego

Salisbury MC 2019 www.salisburycathedral.org.uk/magna-carta - witryna katedry w Salisbury (UK) z opisem wystawy poświęconej Wielkiej Karcie z 1215 r.

Schwarzwald CA 2019 www.blackforest-tourism.com/discovery/culture-and-adventure - oferta Tk w Szwarzwaldzie (Niemcy) Culture and Adventure

Semana Cervantina 2019 www.lacallemayor.net/semana-cervantina - witryna Tygodnia M. Cervantesa in Alcalá de Henares (Hiszpania) z programem aktualnej edycji

SMSW 2019 www.settlersmuseum.com – witryna Muzeum Osadnictwa Południowo- Zachodniej Wirginii

SP 2019 www.szlakpiastowski.pl - witryna Szlaku Piastowskiego z aktualną ofertą wycieczek, pakietów i punktowej interpretacji historycznego dziedzictwa

SSS 2019 www.semana-santa.org – witryna turystyczna Wielkiego Tygodnia (Semana Santa) w Sewilli, prowadzona przez organizację eventową

Taize 2019 www.taize.fr/en_article13881.html - program pobytów formacyjnych dla młodych we wspólnocie ekumenicznej Taize (Francja)

TMTI 2019 www.discoveringireland.com/vacations/traditional-irish-music-tour – program wycieczki Traditional Irish Music Tour w ofercie touroperatora Discovering Ireland

Transromania 2019 www.transromania.com - witryna sz. kulturowego Rady Europy

Traces of War 2019 www.tracesofwar.com/themes – propozycje wycieczek śladami wojen w formie elektronicznych przewodników, na witrynie Fundacji Informacji o II WŚ

TT Byway 2019 www.harriettubmanbyway.org - witryna szlaku kulturowego The Tubman Byway (USA) z aktualną ofertą

UNESCO PL 2019 www.unesco.pl/komunikacja-i-informacja/pamiec-swiata/polska-lista-krajowa-programu-pamiec-swiata – aktualna lista krajowa dokumentów programu Pamięć Świata na witrynie Polskiego Komitetu UNESCO

UNESCO Glob 2019 www.unesco.pl/komunikacja-i-informacja/pamiec-swiata/polskie-objekty-na-liscie-pamieci-swiata – zestawienie polskich dokumentów historii na światowej liście programu Pamięć Świata

Unteruhldingen 2019 www.pfahlbauten.de – witryna rezerwatu archeologicznego w Unteruhldingen (Niemcy) z oferta ożywiania historii

USHMM 2019 www.ushmm.org/information/exhibitions/museum-exhibitions/a-dangerous-lie-the-protocols-of-the-elders-of-zion - opis wystawy „A Dangerous Lie” na witrynie nowojorskiego Muzeum Holokaustu

Venice Carnival 2019 www.venice-carnival-italy.com – witryna Karnawału Weneckiego z programem aktualnej edycji i ofertą dla turystów

Via Regia 2019 www.via-regia.org – witryna szlaku kulturowego Rady Europy

WHP 2019 www.indigenoustourism.ca/en/things-to-do/wanuskewin-heritage-park - witryna Wanuskewin Heritage Park (Kanada) z programami pobytu i interpretacji

Object of heritage interpretation in contemporary cultural tourism - main types of interpreted resources and leading contents

Keywords: heritage, heritage interpretation, cultural tourism, tourism management

Abstract

The study is of overview and systematic nature. It is addressed to managers of heritage places and objects as tourism attractions, to people developing cultural tour programs, thematic stays and managing heritage-themed tourist systems (trails, thematic routes, loyalty systems and applications) and to interpreters themselves. The author's goal is to present thematic areas of contemporary interpretation as well as dimensions and types of heritage evidences, which create their subject in the context of contemporary needs of cultural tourism programs and their participants. They are described in more detail with reference to their contexts and the organizational framework of programs designed for sharing and popularizing heritage, for education and products of cultural tourism, with the indication of specific examples.